

SCEPTRE DE PIATRĂ INEDITE DIN JUDEȚUL CONSTANȚA ȘI UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND LEGĂTURILE ZONEI VEST-PONTICE CU SPAȚIUL EGEEAN ÎN BRONZUL TÂRZIU

Mihai IRIMIA

Cuvinte cheie :

Sceptru; complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni; Lanurile; Pantelimon de Sus; Rasova; Satu Nou; Uluburun; Ljulin; tipar; Bronzul târziu; civilizație egeeană/miceniană; Dunărea de Jos; carpato-balcanic.

În categoria obiectelor cu valoare simbolică întâlnite în epoca bronzului intră și sceptrele. Câteva asemenea piese s-au descoperit și în Dobrogea, făcând obiectul preocupărilor unor specialiști. Astfel, sceptre de piatră s-au descoperit la Măcin și Parcheș, com. Somova (jud. Tulcea)¹, Capidava (jud. Constanța)² și, eventual, la Păcuiul lui Soare, com. Ostrov (jud. Constanța)³. Aceștia le adăugăm patru piese inedite, toate descoperite în jud. Constanța.

1. LANURILE (com. Mereni)⁴.

Sceptru fragmentar, cu corpul aproximativ tronconic, spart din vechime la ambele capete. Avea suprafața perfect lustruită, prin șlefuire. La partea superioară se observă un început de evazare, care ar putea sugera terminarea piesei printr-un cap îngroșat sau butonat. Aici spărtura este oblică, mărginită de mai multe ciobituri; capătul rămas a fost mai apoi șlefuit parțial, pentru a i se da o formă regulată, oarecum rotunjită. Capătul inferior, spart asimetric, cu numeroase ciobituri laterale, a fost de asemenea parțial șlefuit, dându-i-se, în plan transversal, o suprafață aproape plată. Sceptrul are patru butoni dispuși în cruce,

¹ LĂZURCĂ 1977, p. 303-304 și pl. I/3, 4; BASOC 1981, p. 24 (pentru Parcheș); SAVA 1987, fig. 2/2; ȘERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/11; 12 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 85, cat. 60; p. 87, cat. 80.

² CIOȘ 1986, p. 239-241; ȘERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2, 2 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 79, cat. 14.

³ MUNTEANU 1991, p. 407 și fig. 4. Starea fragmentară a piesei nu permite stabilirea sigură a tipului: sceptru (?) sau topor (?).

⁴ Piesa ne-a fost pusă la dispoziție de colegul G. Custurea. Ea se află în prezent într-o colecție particulară, urmând a fi achiziționată de muzeul din Constanța. Nu avem alte informații privind locul și contextul arheologic al descoperirii.

spre capătul lui superior. Șlefuirea parțială a piesei la ambele capete, după spargere, reprezintă o încercare de refolosire a ei (eventual ca frecător?) într-o perioadă ulterioară.

Gresie silicioasă cuarțo-feldspatică de culoare cenușie-verzuie. Obiectul a fost lucrat, probabil, din galeții remaniați în aluviunile grosiere ale Dunării⁵. Dimensiuni: înălțimea actuală 8,2 cm; diametrul maxim al capătului inferior 4,5 cm; diametrul capătului superior 3,4 cm. Fig. 1/1; 6/1.

2. PANTELIMON DE SUS – „Moară” (com. Pantelimon).

În zona localității Pantelimon de Sus, punctul „Moară”, aflat la circa 700-800 m sud de sat, s-a descoperit în anul 2006 un sceptor de piatră⁶. Descoperirea este izolată, într-un loc aflat la circa 150 m est de șoseaua Mireasa-Pantelimon de Sus, în apropierea unui pârâu, într-o zonă în care apar sporadic fragmente ceramice elenistice⁷.

Sceptorul are partea principală a corpului asemănătoare, într-o anumită măsură, cu a topoarelor de luptă din piatră. Ceafa este de forma unei lentile bombate, rotunjite, iar gâtul are profilul concav. Umărul piesei este îngroșat, pentru a permite eventuala ei perforare. De altfel, pe umăr se află două alveolări opuse, care sugerează fie un început de perforare, la care ulterior s-a renunțat, fie, mai puțin probabil, mici lăcașuri pentru prinderea piesei într-un sistem mai complex. În continuarea umărului, sceptorul are corpul aproape cilindric pe un mic sector, după care se arcuiește și se lățește brusc spre vârf, sugerând un cioc de pasăre răpitoare stilizat (vultur? acvilă?). O porțiune din marginea cefeii este spartă din vechime; de asemenea, pe o latură sceptorul prezintă o secțiune triunghiulară adâncă, practică tot din vechime⁸. După ce i s-a dat forma actuală, sceptorul a fost finisat parțial, fără a mai fi lustruit prin șlefuire, ca alte piese din aceeași categorie.

Gresie cuarțoasă grosieră de culoare cenușie, cu ciment silicios. Conține granule rotunjite de cuarț și feldspați (parțial alterați) și cu totul subordonat, granule rotunjite de piroxeni și amfiboli. Datorită cimentului silicios, duritatea materialului din care s-a lucrat piesa este mare. Sursă posibilă: formațiunile liasice din dealul Denis Tepe aflat între localitățile Babadag și Mihail Kogălniceanu (jud. Tulcea), la vest de șoseaua Constanța-Tulcea.

⁵ Rocile din care au fost lucrate sceptorii menționate în acest studiu și sursa posibilă a provenienței lor au fost stabilite de conf.univ.dr. Glicherie Caraivan, de la Universitatea „OVIDIUS” din Constanța; îi mulțumim și cu prilejul de față.

⁶ Informații amabile oferite de colegii Gh. Papuc și L. Lungu, membri ai colectivului științific de la muzeul din Constanța, care în anul 2004 a reluat săpăturile la cetatea Ulmetum; le exprimăm întreaga noastră grațitudine.

⁷ Conform acelorași informații, zona este bogată în descoperiri din alte epoci. Astfel, la vest de șosea, în apropierea unei viroage, la circa 1 km SV de cetatea Ulmetum s-au descoperit trei morminte cu materiale grecești și indigene din sec. IV-III a. Chr., dintre care două erau de incinerare și unul de înhumare. Mormintele au apărut în urma prăbușirii malurilor, în timpul inundațiilor din anii 2005-2006.

⁸ Vechimea mare atât a spărturii, cât și a secțiunii triunghiulare este demonstrată de depunerea calcaroasă care le-a acoperit. Este posibil ca tocmai din cauza acestor intervenții (prodate, eventual, pe parcursul confecționării piesei), sceptorul să nu mai fi fost finisat complet (perforat și lustruit).

Dimensiuni: lungimea 17,8 cm; diametrul cefei 6,7 cm; grosimea maximă în zona umerilor 5,2 cm. Inv. 45558. Fig. 2; 5.

3. RASOVA – „Malul Roșu” (com. Rasova).

Sceptru fragmentar, descoperit în anul 1972, în S₅, caroul 2; -0,50 m. Piesa este ruptă din vechime la ambele capete; corpul este aproape cilindric, cu un început de evazare spre partea inferioară. Are umărul îngroșat lin, din care pornește gâtul cu profilul aproape cilindric (puțin concav). Ceafa, sub formă de lentilă bombată sau de ciupercă, obișnuită la asemenea tipuri de piese, lipsește tot din vechime. Sceptrul a fost foarte bine lustruit prin șlefuire.

Gresie silitică, dură, cenușie-negricioasă, cu ciment silicios, cu particule subrotunjite de cuarț și minerale melanocrate: piroxeni, amfiboli, biotit. Conținutul mineralelor melanocrate este mai mare.

Sursă posibilă: aluviunile Dunării, având ca provincie distributivă aria carpatică. Dimensiuni: înălțimea maximă păstrată 6 cm; diametrul maxim în zona umărului 4,2 cm; diametrul gâtului în zona spărturii 3,2 cm. Inv. 21266. Fig. 1/3; 6/2.

Piesa a apărut într-un nivel arheologic cu materiale romano-bizantine (sec. V-VI), destul de consistent în această parte a sitului, fiind purtată aici cu siguranță din complexe mai vechi, din epoca bronzului, existente în zonă⁹.

4. SATU NOU – „Valea lui Voicu” (com. Oltina).

Sceptru descoperit în anul 2001, în SIc; caroul 17 N, în nivelul hallstattian¹⁰.

Piesă fragmentară, cu corpul probabil ușor tronconic sau cilindric. Ceafa de forma unui bulb semiglobular rotunjit (ca o ciupercă), separată printr-un prag de corpul propriu-zis al piesei. Sceptrul a fost foarte bine lustruit prin șlefuire.

Gresie silitică cenușie cuarțoasă, cu ciment silicios, cu particule subrotunjite de cuarț și minerale melanocrate: piroxeni, amfiboli, biotit.

Sursă posibilă: dealul Denis Tepe sau din galeții din albia Dunării, ori din depozitele nisipoase-grezoase din formațiunile de vârstă pliocenă (dacian și ramanian) care află în zonă (atât pe malul Dunării, cât și pe malul lacului Oltina). Dimensiuni: înălțimea actuală 5,7 cm; diametrul bulbului semisferic al cefei 4,8 cm; diametrul minim al piesei, sub bulb – 3,3 cm. Inv. 43368. Fig. 1/2; 6/3.

*

* *

⁹ În așezarea de la Rasova – „Malul Roșu”, secțiunea S₅ (de 14 x 2 m), orientată N-NE-S-SV (22,5° – 202,5°) a fost amplasată la circa 150 m spre sud de zona cercetată compact (secțiunile S₁ – S₃, cu casele adiacente), pe un platou din apropierea malului abrupt al Dunării. Săpătura de aici a avut un caracter de salvare, în vederea cercetării complexelor din zonă, aflate în pericol de iminentă prăbușire (îndeosebi resturi de locuințe romano-bizantine cu ziduri de piatră și un canal pluvial). S-au descoperit, de asemenea, și materiale ceramice mai vechi, în special hallstattiene, din complexe deranjate, în cea mai mare parte, de locuirea ulterioară, romano-bizantină. Pentru rezultatele preliminare ale săpăturilor, inclusiv pentru descoperirile hallstattiene și din epoca bronzului, vezi IRIMIA 1974, p. 75-137.

¹⁰ Descoperirile hallstattiene și din epoca bronzului de la Satu Nou – „Valea lui Voicu”, la IRIMIA, CONOVICI 1989, p. 129; IRIMIA, CONOVICI 1993, p. 51-114; IRIMIA 2004, p. 295-302.

Sceptrele de piatră s-au bucurat de atenția specialiștilor datorită mai ales semnificației lor ca obiecte de prestigiu, ca piese pentru schimburile dintre comunități și ca elemente pentru stabilirea ierarhiilor politice și sociale în cadrul unor comunități umane. Sunt considerate în general sceptre sau, uneori, pisăloage, pentru regiunile nordice și vestice ale Mării Negre, obiectele de piatră de forma unor coloane aproximativ conice, care au, de cele mai multe ori, capătul superior ca un buton în formă de ciupercă, iar dedesubt, pe corp, prezintă alți butoni mai mici, dispuși simetric. De obicei, asemenea piese sunt bine lustruite, ceea ce dovedește că ele nu erau folosite pentru uzul zilnic, ci funcționau ca sceptre. Ele de datează, cel mai adesea, în Bronzul mijlociu și târziu.

Pe teritoriul României și în zonele învecinate, sceptrele de piatră din epoca bronzului sunt relativ cunoscute, ele făcând obiectul preocupărilor mai multor specialiști care au propus, totodată, și atribuirea lor anumitor culturi sau orizonturi culturale.

Dacă lăsăm în afara discuției cunoscutele sceptre zoomorfe eneolitice, putem aminti, printre cele mai timpurii topoare-sceptre de piatră cu ceafa aproape conică sau discoidală, convexă, un exemplar de la Piatra Neamț¹¹, fără o atribuire culturală sigură¹² și un altul de la Sarauad (jud. Satu Mare), care după forma sa și a cefei este considerat ca rezultat al unor evoluții din cultura Bodrogheresztur¹³. S-a presupus că topoarele-sceptre de piatră sunt imitații ale topoarelor de metal¹⁴.

„Sceptrele”, „sceptrele-pisăloage”, „coloanele miniaturale” și „phalli” din piatră au fost publicate începând din secolul al XIX-lea în diferite studii privind epoca bronzului din Europa și Asia. Relativ recent s-au întocmit o tipologie și un catalog al acestor descoperiri¹⁵. În special după forma lor, aceste piese au fost împărțite în cinci mari tipuri, cu mai multe variante. S-a constatat că sceptrele de piatră sunt răspândite din zona Carpaților până în vestul Siberiei, iar către sud până la marginea de vest a văii Indusului, cu unele lacune în zona Mării Caspice, explicate prin stadiul cercetării și publicării lor. Asemenea piese s-au descoperit în contexte culturale diferite.

În zona vestică a imensei lor arii de răspândire se întâlnesc îndeosebi tipurile I și II de sceptre, cu variantele lor.

Tipul I cuprinde exemplarele de forma unei coloane ușor conice, cu proeminențe dispuse simetric pe corp, sub capătul superior. Varianta I a are butonul din capăt sub formă de ciupercă. Varianta I b are butonul rotunjit.

Tipul II desemnează o coloană ușor conică cu capătul îngroșat sub formă de ciupercă. În cadrul variantei II a, sub capătul și sub gâtul piesei, partea conică a corpului are un profil marcat în formă de umăr. Varianta II b prezintă sub buton,

¹¹ MĂTASĂ 1959, p. 731, fig. 9/2.

¹² MÜLLER-KARPE 1974, pl. 685/B6. Prezența exemplarului de la Piatra Neamț pe aceeași planșă cu piese care aparțin culturii amforelor sferice lasă să se înțeleagă că, potrivit opiniei specialistului german, toporul-sceptru în cauză ar aparține acestei culturi, ceea ce este posibil, dar fără a fi sigur.

¹³ SĂLCEANU 1999, p. 306-311.

¹⁴ PATAY 1974-1975, p. 13. Vezi și SĂLCEANU 1999, p. 307, pl. I și III; apropierea pe care acesta o face între ceafa în formă de lentilă a unor piese de metal și proeminențele în formă de lentilă de pe unele vase ceramice este forțată.

¹⁵ BOROFFKA, SAVA 1998, p. 17-113, cu bibliografia.

de jur împrejur o profilatură triunghiulară sau de forma unei benzi în relief; uneori, între capătul sub formă de buton și profilatură este marcat și gâtul piesei.

Tipul III este reprezentat de o coloană ușor conică, simplă, cu capătul îngroșat sub formă de ciupercă.

Tipurile IV și V nu interesează în discuția de față.

Sceptrul de la Lanurile aparține, fără îndoială, tipului I. Lipsa capătului superior nu permite stabilirea variantei căreia i-ar putea fi atribuit (I a sau I b). Sceptre corespunzătoare variantei I b (cu capătul rotunjit) s-au descoperit la Capidava (jud. Constanța)¹⁶ și Ghindești (r. Florești, Republica Moldova)¹⁷, dar și în regiuni mai îndepărtate¹⁸. Varianta I a, care nu poate fi exclusă cu totul pentru piesa în discuție, este relativ des întâlnită atât în spațiul extracarpatic și al Dunării de Jos, cât și în regiunile răsăritene nord-pontice și nord-caucaziene¹⁹. Ea reprezintă, de altfel, una dintre cele mai frecvente categorii de sceptre din aria vastă de răspândire a lor.

Referindu-ne la sceptrele de la Rasova și Satu Nou, constatăm că, din păcate, ambele sunt fragmentare, ceea ce face dificilă încadrarea lor tipologică.

Totuși, prin puținele elemente păstrate, ambele se apropie de unele exemplare atribuite tipurilor I-III. Am putea, totuși, elimina din discuție apartenența lor la tipul I, datorită absenței de pe ambele exemplare a proeminențelor dispuse simetric, sub un capăt.

Piesa fragmentară de la Rasova, individualizată îndeosebi prin umărul îngroșat lin și printr-un început de evazare a corpului, se apropie parțial de sceptrele de la Măcin (jud. Tulcea)²⁰, și Vlădiceasca (jud. Ilfov)²¹, corespunzătoare tipului II a²², precum și de cele de la Voinești²³ (jud. Vaslui), Găiceana (jud. Bacău)²⁴, și din muzeul din Kiev²⁵, corespunzătoare tipului II b²⁶.

¹⁶ *Supra*, n. 2.

¹⁷ MELIUKOVA 1961, fig. 11, 12; SAVA 1987, fig. 1, 2, 3; ȘERBĂNESCU 1993, p. 159; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 82, cat. 34.

¹⁸ La Vradievka (reg. Nikolaev) și Zmievka (reg. Cherson), ambele în Ucraina și la Anau (Turkmenistanul de Sud); *apud* BOROFFKA, SAVA, p. 19 și cat. 4, 131, 133.

¹⁹ BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19 și catalogul, cu bibliografia. Printre descoperirile mai apropiate de piese aparținând acestei variante pot fi menționate cele de la Ruse (Bulgaria), Galați (jud. Galați), Băiești sau Băiești-Aldeni (jud. Buzău) etc.

²⁰ LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. I 3; 2/6 (harta); SAVA 1987, fig. 2/12; SAVA 1998, fig. 22/1; ȘERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/11 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 20, 85, cat. 60 și fig. 6/5.

²¹ OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147, fig. 67/1; ȘERBĂNESCU, TROHANI 1978, p. 32, nr. 55, fig. 9/1; BASOC 1981, p. 24; SAVA 1987, fig. 2/8; MITREA 1987-1989, p. 28; ȘERBĂNESCU 1993, p. 157, pl. 1/2, 3; 2/15; 16.

²² BOROFFKA-SAVA, p. 19.

²³ MITREA 1969, p. 311, fig. 1; 3/1; OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 148, fig. 67, 6; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 1/10; MITREA 1987-1989, p. 27-36; FLORESCU 1991, p. 144, nr. 605; p. 330; fig. 158/6; ȘERBĂNESCU 1993, pl. 2/17-19 (harta); MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224, fig. 5/4; BOROFFKA-SAVA 1998, p. 20, 93, cat. 127, fig. 7/2.

²⁴ LĂZURCĂ 1977, p. 304, pl. 2/7 (harta); BASOC 1981, p. 24; ȘERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/8 (harta); BOROFFKA-SAVA 1998, p. 81, cat. 31 și fig. 7/7.

²⁵ BOROFFKA, SAVA 1998, p. 20, 86, cat. 68 și fig. 6/7.

²⁶ *Ibidem*, p. 20.

Sceptrul de la Satu Nou, prin bulbul terminal semiglobular rotunjit și detașat clar de corp se aseamănă în parte cu exemplarele de la Nikonii (reg. Odessa, Ucraina)²⁷, Michajlovka (reg. Cherson, Ucraina)²⁸, Vlădiceasca (jud. Ilfov)²⁹, corespunzătoare tipului II a, ca și cu cel de la Veremievka (reg. Čerkassy, Ucraina)³⁰, aparținând tipului II b. Dintre sceptrele fragmentare atribuite larg tipurilor I-III, fără alte posibilități de încadrare, piesa de la Satu Nou se apropie, tot prin forma bulbului terminal, de două exemplare izolate, care au apărut departe de zona principală de concentrare a lor, la Novo-Kizganovo (raionul Buraevsk, Bașkiria)³¹. Dar toate exemplarele amintite au bulbul în formă de ciupercă, mai mult sau mai puțin aplatizat, deosebindu-se de bulbul terminal al sceptrului de la Satu Nou, care este mai bombat. Analogiile cele mai evidente pentru piesa de la Satu Nou se constată la un sceptru fragmentar cu aceeași formă a bulbului terminal de la Elhovo – „Lozjata”³² și la un altul de la Haskovo³³, ambele descoperiri situate în sud-estul Bulgariei. Pentru sceptrul de la Rasova nu am găsit analogii certe în bibliografia consultată, lucru firesc dacă avem în vedere arealul atât de întins în care se întâlnesc asemenea piese și culturile relativ numeroase cărora ele le aparțin.

S-a precizat că tipurile I și II pot fi considerate forme întâlnite în zona vestică a mării arii de răspândire a sceptrelor de piatră³⁴. Tipul III poate fi urmărit în întreaga arie de prezență a sceptrelor, iar concentrarea pieselor din această categorie în zona de NV a Mării Negre și în Asia Centrală a fost pusă pe seama stadiului cercetărilor și al publicării lor³⁵.

Sceptrele conice de piatră, ca și coloanele miniaturale, s-au răspândit într-o regiune foarte întinsă și în contexte culturale diferite. Printre culturile în care au

²⁷ SAVA 1987, fig. 1/24; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 87, cat. 74 și fig. 6/2.

²⁸ SAVA 1987, fig. 2/10; SAVA 1998, fig. 21/6; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 86 (cat. 74).

²⁹ OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147, fig. 67/1; ȘERBĂNESCU-TROHANI 1978, p. 32, nr. 55, fig. 9/1; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/8; MITREA 1987-1989, p. 28; ȘERBĂNESCU 1993, p. 157, pl. 1/2; 3; 2/15, 16; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 19, 93, cat. 126 și pl. 6/6, 7.

³⁰ SAVA 1987, fig. 2/11; SAVA 1989, fig. 22/3; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 20, 93, cat. 123 și fig. 7/8.

³¹ SAVA 1987, fig. 2/19, 20; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 75, cat. 75 și fig. 7/4 și 8/1.

³² LICHARDUS *et alii* 2002, p. 158-160, fig. 16/2.

³³ *Ibidem*, fig. 16/1.

³⁴ BOROFFKA, SAVA 1998, p. 57 și fig. 33, 34. Pentru tipul I limita de vest a acestor descoperiri este marcată de piesele din România de la Davideni (jud. Neamț), Căndești (jud. Vrancea); Voinești (jud. Vaslui) și din Bulgaria, de la Ruse, pe malul Dunării; limita estică este marcată, până acum, de descoperirea de la Danilovka (rai. Komyșinsk, reg. Volgograd), în vestul fluviului Volga. Pentru tipul II de sceptre limita vestică este marcată de descoperirile din România de la Găiceana (jud. Bacău), Mănăstioara-Fitionești (jud. Vrancea), Voinești (jud. Vaslui), Măcin (jud. Tulcea) și Vlădiceasca (jud. Ilfov); limita estică se află aproximativ în zona Niprului (marcată de descoperirile de la „Muzeul din Kiev”, Michajlovka (reg. Cherson), Vermievka (reg. Čerkassy), Privdennoe (reg. Odessa), în Ucraina, cu o descoperire mai îndepărtată în regiunea Prekuban (Rusia), aflată în muzeul din Krasnodar și un exemplar mult mai departe la Novo-Kizganovo (rai. Buraevsk, Bașkiria), pe Volga Superioară, într-o așezare din faza Čerkaskul a culturii Andronovo.

³⁵ *Ibidem*, p. 57 și fig. 35.

apărut asemenea piese, inclusiv cele asemănătoare, într-o anumită măsură, exemplarelor de la Lanurile, Rasova și Satu Nou, sunt menționate Katakombnaja, Andronovo, Srubnaja, Mnogovalikovaja (denumită recent Delacău-Babino³⁶), Monteoru (târzie), Sabatinovka, Noua, Coslogeni, Belozërka³⁷ etc.

Cele mai timpurii descoperiri sunt în regiunile estice ale arealului în care ele apar.

Sceptrele descoperite până în prezent în România au fost atribuite, după mediul specific, mai multor culturi. Astfel, culturii Monteoru (târzie) i-ar aparține exemplarele de la Băiești – sau Băiești-Aldeni³⁸ și Năeni-Zănoaga³⁹ (ambele jud. Buzău), Mănăstioara-Fitionești (jud. Vrancea)⁴⁰, iar Voinești (jud. Vaslui)⁴¹ – culturii Monteoru sau Noua. În medii culturale Noua au fost descoperite sceptrele de la Andrieșeni (jud. Iași)⁴², Căndești (jud. Vrancea)⁴³, Davideni (jud. Neamț)⁴⁴. Culturii Coslogeni i-au fost atribuite sceptrele de la Capidava (jud. Constanța)⁴⁵, Coțofanca⁴⁶ și Vlădiceasca (jud. Ilfov)⁴⁷, Dorobanțu⁴⁸ și Lacul Gălățui⁴⁹, com. Nicolae Bălcescu (ambele jud. Călărași), eventual Măcin⁵⁰ și Parcheș⁵¹ (jud. Tulcea).

³⁶ PÂSLARU 2007.

³⁷ BOROFFKA, SAVA 1998, p. 59-61.

³⁸ OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147 și fig. 67/4; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/5; MITREA 1987-1989, p. 28; MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 și fig. 5/6; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 78, cat. 6.

³⁹ MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 și fig. 5/7; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 86, cat. 72.

⁴⁰ MITREA 1969, p. 314 și fig. 3/2; OANCEA 1976, p. 220; LĂZURCĂ 1977, p. 304, pl. 2/3 (harta); MORINTZ 1978, p. 148 și fig. 67/7; BASOC 1981, p. 24; BOBI 1981, p. 53, fig. 23/3; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 1/2; MITREA 1987-1989, p. 28; ȘERBĂNESCU 1993, p. 158 și fig. 2/6 (harta); MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 și fig. 5/5; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 93, cat. 30.

⁴¹ MITREA 1969, p. 311 și fig. 1; 3/1; OANCEA 1976, p. 220; LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. 2/2 (harta); MORINTZ 1978, p. 148 și fig. 67/6; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 1/10; MITREA 1987-1989, p. 27-32; FLORESCU 1991, p. 144, nr. 605; p. 330, fig. 158/6; MOTZOI-CHICIDEANU 1995, p. 224 și fig. 5/4; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 93, cat. 127.

⁴² FLORESCU 1991, p. 25, nr. 15; p. 330, fig. 158/3; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 78, cat. 5.

⁴³ FLORESCU/FLORESCU 1983, p. 119; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 79, cat. 12.

⁴⁴ MITREA 1987-1989, p. 28; DUMITROAIA 1992, p. 127, nr. 15; ȘERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/4 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 80, cat. 24.

⁴⁵ *Supra*, n. 2.

⁴⁶ OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147 și fig. 67/2; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/3; MITREA 1987-1989, p. 28; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 79-80, cat. 17.

⁴⁷ OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 147 și fig. 67/1; ȘERBĂNESCU, TROHANI 1978, p. 32, nr. 35, fig. 9/1; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/8; MITREA 1987-1989, p. 28; MUNTEANU 1991, p. 407 și fig. 2; ȘERBĂNESCU 1993, p. 157-163, pl. I/2, 3 și II/15, 16 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 93, cat. 126.

⁴⁸ OANCEA 1976, p. 220; MORINTZ 1978, p. 126, 147 și fig. 67/3; BASOC 1981, p. 24; OANCEA 1981, p. 184; SAVA 1987, fig. 2/17; MITREA 1987-1989, p. 28; FLORESCU 1991, p. 148, nr. 623; p. 330, fig. 158/1; ȘERBĂNESCU 1993, pl. 2/5 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 81, cat. 26.

⁴⁹ ȘERBĂNESCU 1993, p. 158, pl. 2/9 (harta); BOROFFKA, SAVA 1998, p. 81, cat. 33.

⁵⁰ LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. 1/3; 2/6 (harta); SAVA 1987, fig. 2/12; SAVA 1998, fig. 22/1; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 85, cat. 60.

Existența unor asemenea piese în aria culturii Monteoru din perioada ei târzie, în culturile Noua și Coslogeni, atestă legăturile dintre populațiile care foloseau asemenea obiecte în ariile unor culturi răsăritene, ca Mnogovalikovaja, Sabatinovka, iar mai târziu Belozerca, cu cele din spațiul est carpatic și vest pontic. Alte sceptre, descoperite întâmplător, în afara unor situri, nu pot fi încadrate mai precis din punct de vedere cultural și cronologic.

Exemplele în discuție de la Rasova și Satu Nou, pot fi atribuite fără rezerve culturii Coslogeni, un argument reprezentându-l și prezența în ambele stațiuni a unor materiale specifice culturii amintite.

Sceptrul de la Lanurile aparține, foarte probabil, tot culturii Coslogeni, chiar dacă până în prezent nu avem nici o informație privind locul și contextul descoperirii lui.

„Sceptre-pisăloage” din epoca bronzului s-au descoperit și în sud-estul Bulgariei, pe Tundža inferioară, în regiunea pre-Strandža și în zona aflată la nord de Burgas.

Două exemplare descoperite la Meden Rudnik⁵² (raionul Burgas) aparțin tipului II/b (după clasificarea BOROFFKA, SAVA 1998). Alte cinci exemplare, între care trei descoperite la Malomirovo (raionul Burgas), unul la Željazkovo-Momina Cărkva (aceiași raion) și un altul cu locul descoperirii necunoscut⁵³ (aflat la muzeul din Yambol) au fost atribuite tipului III (conform aceleiași clasificări). Alte două piese, de la Meden Rudnik și Kubadin (raionul Burgas) sunt considerate exemplare hibride între tipurile II și III⁵⁴, iar un exemplar fragmentar, din care s-a păstrat doar o parte din capătul inferior, descoperit la Drama „Kajrjaka”⁵⁵ nu poate fi atribuit unui tip anume. Lor li se adaugă sceptrele de la Elhovo – „Lozjata” și Haskovo, amintite mai sus⁵⁶. Sceptrele în cauză au fost puse în legătură cu relațiile complexe stabilite cu spațiul nord-pontic în Bronzul târziu, fiind considerate drept mărturii ale pătrunderii influențelor nord-pontice în zonă prin comunitățile grupului cultural Sabatinovka – Noua - Coslogeni⁵⁷. De altfel, dintr-o așezare din Bronzul târziu de la Ruse, din nordul Bulgariei, provine un sceptru de piatră de tipul I a⁵⁸, iar cele cinci exemplare corespunzătoare tipului III din sud-estul Bulgariei au cele mai clare analogii cu sceptrul de la Coțofanca (jud. Ilfov), descoperit în vecinătatea unei așezări de tip Coslogeni⁵⁹. Sceptrele amintite

⁵¹ LĂZURCĂ 1977, p. 303, pl. 1/4; 2/5 (harta); BASOC 1981, p. 24; SAVA 1987, fig. 2/2; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 87, cat. 80.

⁵² LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 96 și fig. 2/2, 3.

⁵³ LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 96 și fig. 1/1-5; CHRISTOV, ILIEV 2000, p. 27-32, fig. 2/1-5; 3/a-e.

⁵⁴ LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 96-97 și fig. 2/1; 3/2.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 97 și fig. 3/3; *Die Thraker* 2004, p. 103-104, cat. 157/a, sceptru-pisălog de la Momina Cărkva (datat, însă, în secolele VIII-VII a. Chr!).

⁵⁶ *Supra*, notele 32-33.

⁵⁷ Pentru legăturile complexe și îndelungate cu spațiul amintit vezi și PANAIOTOV 1992, p. 28-32, cu bibliografia anterioară; LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 95-110; LÁSZLÓ 1998, p. 358-368, cu bibliografia.

⁵⁸ GEORGIEV, ANGELOV 1957, p. 50, fig. 13; BOROFFKA, SAVA 1998, p. 88-89, cat. 90 și fig. 1/22.

⁵⁹ MORINTZ 1978, p. 147 și fig. 67/2.

de pe valea Tundzei Inferioare au fost lucrate din rocă locală⁶⁰.

Influența complexului cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni în nord-estul Bulgariei a fost constatată, între altele și prin prezența ceramicii de tip Coslogeni în așezarea de la Durankulak – „Golemiya Ostrov”. De altfel, această așezare a fost considerată o extindere spre sud a comunităților Sabatinovka-Coslogeni⁶¹. Alte descoperiri asemănătoare s-au semnalat într-un număr mare de așezări situate în zona dintre Ruse și Varna – la Jagnilo, Sava-Zonevo, Ezerovo, Blaškovo, Komarevo, Bazovek, Orljak, Novograd, Malak-Preslavek⁶² etc. Se remarcă descoperirile de cenușare („zolniki”) tipice pentru complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni la Sava și Orljak⁶³. S-au putut preciza, astfel, raporturile dintre nord-estul Bulgariei și complexul cultural amintit. În sud-estul Bulgariei această legătură s-a stabilit cu cultura Asenoveč⁶⁴.

Sceptrul de la Pantelimon de Sus se deosebește net de cele amintite anterior, reprezentând, cum aminteam mai sus, un unicat. Piese oarecum apropiate ca formă, din piatră sau din bronz sunt rare, dar răspândite pe o arie întinsă.

Un exemplar excepțional s-a descoperit în epava de la Uluburun, în apropiere de Kasch, pe coasta sudică a Turciei⁶⁵. Este vorba de o navă scufundată cândva la puțin timp după anul 1306 a. Chr., sau aproximativ în perioada de tranziție dintre LH III A₂ – LH III B₁, după cum a dovedit-o, între altele, și datarea prin metoda dendrocronologică a unei mostre de lemn⁶⁶.

Sceptrul de piatră face parte dintr-un lot de circa 18 000 de obiecte care au aparținut epavei. Asocierea unei multitudini de obiecte din spații culturale diferite (cipriot, micenian, canaanit, sirian, egiptean, nubian, nord-balcanic, baltic,

⁶⁰ CHRISTOV, ILIEV, *loc. cit.*

⁶¹ TODOROVA, DIMOV 1985, p. 21-26.

⁶² TODOROVA 1984, p. 23-71.

⁶³ TONČEVA 1982, p. 176 și urm.; LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 102.

⁶⁴ LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV, *loc. cit.*; TONČEVA 1982, p. 181.

⁶⁵ Epava a fost recuperată prin cercetări subacvatice începând din anul 1984 de o echipă coordonată de Georges Bass și Cemal Pulak; vezi PULAK 1988, p. 1-37; BASS *et alii* 1989, p. 1-29; PULAK 1997, p. 233-262; PULAK 1998, p. 188-224; BASS 1998, p. 183-191; BUCHHOLZ 1999, p. 68-78.

⁶⁶ PULAK 1997, p. 250, 257, *Addendum*; PULAK 1998, p. 213-214, cu o discuție mai amplă în legătură cu datarea navei și cronologia Orientului Apropiat pentru perioada în cauză. Perioada de tranziție dintre LH III A – LH III B a fost datată între 1320-1295 a. Chr.; Nava în discuție nu se putea scufunda înainte de domnia lui Tutankamon-1319-1309 a. Chr. (PULAK 1997, p. 250). Eșantioanele studiate, prelevate din lemnul aflat la bord, raportate la curba dendrocronologică egeo-anatoliană (pentru care s-a ținut seama și de aproximația plus/minus în ani a acestor calcule), a indicat ca interval cronologic ultimele decenii ale secolului al XIV-lea a. Chr. Cele mai târzii mostre de lemn au fost datate la început în 1317 + 2 sau 1316+ 2 a. Chr. În urma reexaminării materialului lemnos, au mai fost identificate 10 (sau 12) inele anuale care s-au adăugat numărului inițial. Ultimul inel a fost datat la 1306 + 2 a. Chr., iar tăierea arborelui a avut loc, cel mai probabil, în anul 1305 a. Chr.; nava s-a scufundat la puțin timp după această dată (PULAK 1997, p. 249, 250, 257; BASS 1998, p. 184; LÁSZLÓ 2006, p. 130-131). Într-un studiu anterior obținerii rezultatelor dendrocronologice, întocmit pe baza ceramicii miceniene târzii din etapele LH III A₂ – III B, a numeroaselor lingouri de cupru și staniu, a unor sigilii siriene și amulete egiptene, precum și a unui scarabeu de aur al Nefertitei, Imma Kilian a propus ca dată pentru scufundarea navei intervalul cuprins între 1345/35 – 1336/18 a. Chr., iar ca dată convențională pentru începutul etapei LH III B anii 1340/30 a. Chr. (cf. KILIAN 1995, p. 351).

vechi babilonian, cassit, asirian, din estul Orientului Apropiat și posibil sicilian) într-un complex închis, databil, lasă să se întrevadă rezultatele substanțiale ale cercetării întreprinse în ceea ce privește aspectele general istorice, tipologice, economice și chiar tehnice din perioada corespunzătoare Bronzului târziu în care a fost folosită nava în discuție.

Sceptrul reprezintă un obiect care în mod sigur nu aparținea mărfii comercializabile și a fost interpretat drept o piesă privată destinată să asigure purtătorului ei însemnul puterii și al prestigiului. S-a precizat că până la descoperirea sceptrului în cauză nu mai apăruse o astfel de piesă în zona Mării Egee, în Cipru și nici pe țărmurile levantine⁶⁷.

După opinia lui Hans-Günter Buchholz, sceptrul din epava de la Uluburun ar fi fost lucrat dintr-o rocă specifică Peninsulei Balcanice⁶⁸, reprezentând o dovadă a legăturilor - chiar indirecte - dintre regiunile nord și nord-vest balcanice cu lumea egeeană și est-mediteraneană. El vede originea acestui tip de piesă în Europa de SE. În cadrul acestei posibile rețele de legătură au fost aduse în discuție un ac de bronz și mai multe vârfuri de lance care făceau parte, de asemenea, din încărcătura navei naufragiate la Uluburun. După analizarea opiniilor diferite ale specialiștilor privind originea tipului de ac descoperit în epavă, C. Pulak consideră că analogiile cele mai bune pentru acul în discuție se află în regiunile nord - și nord-vest balcanice, unde asemenea piese erau frecvente în perioada în care s-a scufundat nava⁶⁹. El apreciază chiar că exemplarul de la Uluburun reprezintă un ac originar din regiunile nord-balcanice și că aparține unui tip care mai târziu a jucat un anumit rol în evoluția acelor lungi grecești⁷⁰.

O altă conexiune dintre nava de la Uluburun și lumea nord-vest balcanică a fost sugerată și de cel puțin șase vârfuri de lance de bronz care făceau parte din încărcătura vasului. Nord-vestul Balcanilor ar fi avut chiar o relație genetică cu Grecia în privința vârfurilor de lance de un anumit tip, prezent prin mai multe piese, chiar dacă cele mai multe exemplare sunt locale⁷¹.

Din punct de vedere tipologic sceptrul, prin forma sa elegantă, sugerează mai degrabă un târnăcop, decât o pană de topor, cu vârful rulat spre interior și ornamentat cu caneluri paralele aplicate longitudinal. Capătul este reprezentat de un buton în formă de ciupercă, incizat oblic.

Forma de târnăcop și îndeosebi rularea spre interior a vârfului piesei, străină acestui tip de material - piatra - lasă să se înțeleagă clar că sceptrul a fost copiat în piatră după un model metalic. Aceeași situație se poate presupune și pentru piesa de la Pantelimon.

H.G. Buchholz consideră că sceptrele de metal cu un capăt spiralat își au originea în Orientul Apropiat (în Persia), unde prezența lor a fost semnalată la sfârșitul mileniului III a. Chr.⁷². În sud-vestul Iranului actual au fost descoperite

⁶⁷ PULAK 1998, p. 220; BUCHHOLZ 1999, p. 74.

⁶⁸ BUCHHOLZ 1999, *loc. cit.*.

⁶⁹ PULAK 1997, p. 254-255.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² BUCHHOLZ 1999, p. 76-77 și fig. 4/c.

mai multe asemenea piese, din ultimul sfert al mileniului III a. Chr., dar care au un pieptene sau dinți la ceafă. O reprezentare a unui sceptru de acest tip apare pe un sigiliu de la Tell Asmar, din Akkadianul III. Topoare funcționale cu dinți, conuri, țepi sau pieptene la ceafă au apărut în Luristan⁷³. Sceptrelor citate de specialistul german li s-a adăugat un alt exemplar, descoperit la Susa, datat în epoca akkadiană (sec. XXIV-XXIII a. Chr.)⁷⁴. Dar, în pofida asemănărilor cu unele sceptre din Bronzul târziu din Bulgaria, din spațiul est-carpatic și nord-vest pontic, care sugerează doar o înrudire funcțională, între cele două grupuri de piese nu există nici o legătură, datorită distanței mari în spațiu și a diferenței cronologice de circa 1000 de ani dintre ele⁷⁵.

Un topor-sceptru în formă de cap de pasăre de apă (lebedă?, rață sălbatică?) s-a descoperit la Butimanu-„Sterianu Fermă” (jud. Dâmbovița), într-o așezare Tei III. Ținându-se seama de formă și de butonii semisferici de pe corp, tipul de sceptru căruia îi aparține această piesă a fost situat în relație cronologică cu măciucile sferice de piatră cu butoni, întâlnite în ariile culturilor Tei, Verbicioara, Wietenberg, dar și cu spada de bronz din depozitul de la Apa, din aria Otomani⁷⁶. Însă toporul-sceptru de la Butimanu se deosebește clar ca formă de exemplarul de la Pantelimon de Sus.

Apropierea tipologică dintre sceptrul de la Pantelimon și cel de la Uluburun se poate face doar pentru partea superioară a ambelor piese, deoarece exemplarul de la Pantelimon nu are capătul rulat, ci lățit și puțin arcuit, ca un cioc de pasăre. Ambele piese sunt însă îngroșate în zona orificiului pentru coadă.

Pentru exemplarul de la Uluburun s-au căutat analogii, printre altele, în grupul Inguleț din Ucraina, în mormintele căruia există topoare de piatră ornamentate, dateate în Bronzul mijlociu⁷⁷.

Tot pentru sceptrul de la Uluburun s-a considerat că poate fi presupus ca prototip direct un exemplar de bronz din depozitul de la Drajna de Jos (jud. Prahova). Astfel, în cunoscutul depozit de aici, din Bronzul târziu, se află un sceptru de bronz aproximativ asemănător, cu vârful rulat spre interior, tub transversal pentru mâner și bulbul în formă de ciupercă, incizat oblic la partea superioară în mai multe registre⁷⁸. În depozit se află și două topoare de luptă cu discul ornamentat asemănător⁷⁹. Topoare de luptă de tip Drajna (cu discul simplu, mai rar ornamentat), sunt cunoscute și din depozitele de bronzuri ori din descoperirile izolate de la Bicaz I, Bicaz II, Ungureni (al doilea depozit), Ciceu-Corabia, Târșolț, Dăbâca, Oarța de Sus, Perișor, Lăpuș, Târgu-Lăpuș, Șanț, Larga

⁷³ BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005, p. 151-152.

⁷⁴ LÁSZLÓ 2007, p. 45 și fig. 3/3 (cu bibliografia).

⁷⁵ BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005, loc. cit.

⁷⁶ BORONEANȚ, BORONEANȚ 1992, p. 91-108. LEAHU, 2003, P. 86-87.

⁷⁷ BUCHHOLZ 1999, p. 55. Autorul menționează, citându-l pe A Häusler, un topor cu un buton-ceafă în formă de ciupercă, asemănător tipologic doar prin acest element sceptrului de la Uluburun. Comparăția se oprește doar la butonul amintit, deoarece piesa în cauză este un simplu topor și nu are capătul rulat ca al sceptrului de la Uluburun.

⁷⁸ ALEXANDRESCU, 1966, R 15 a/5; VULPE 1970, p. 99-100, nr. 563-565 și pl. 41; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 78-79 și pl. 91/3.

⁷⁹ PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 78 și pl. 91/1, 2.

etc.⁸⁰. Tipul de topor în cauză (numit în germană *Nackenknaufaxt*, *Kugelknaufaxt* sau *Nackenkugelknaufaxt*⁸¹) este răspândit mai ales în bazinul superior al Tisei, considerat regiunea în care s-au produs aceste piese. Topoarele descoperite în afara regiunii amintite, inclusiv exemplarele de la Drajna de Jos, sunt socotite obiecte de import sau, eventual, imitații locale⁸². S-a afirmat, de asemenea, că există legături strânse între săbiile și vârfurile de lance din depozitul de la Drajna de Jos cu unele arme miceniene de pe insula Kos⁸³.

La Pobit Kamăk⁸⁴, la nord de Razgrad (Bulgaria) s-a descoperit în două etape distincte (în anii '20 ai sec. XX și în 1963) un ?/ două ? depozit/ depozite de tipare în care se aflau și două tipare bivalve de piatră pentru sceptre de bronz de tipul cu vârful rulat spre interior⁸⁵; bulbul terminal în formă de ciupercă se turna separat și se cupla printr-un ax subțire, aflat în capăt, turnat împreună cu piesa propriu-zisă. Un sceptru de bronz cu vârful rulat spre interior, asemănător celui reprezentat de tiparul de la Pobit Kamăk s-a descoperit în depozitul Lozova II (Rep. Moldova)⁸⁶; depozitul de bronzuri din care face parte sceptrul se datează în Bronzul târziu. Depozitul de tipare de la Pobit Kamăk a fost datat în Bronz D – sec. XIII a. Chr.⁸⁷, ca și depozitul de bronzuri de la Drajna de Jos. Referindu-se la cele patru sceptre cunoscute până acum (două piese finite – de la Drajna de Jos și Lozova – și două tipare – de la Pobit Kamăk) și constatând, pe bună dreptate, că acestea sunt total diferite de topoarele de luptă cu care au fost asociate multă vreme (tipul *Nackenknaufaxt*, *Kugelknaufaxt* sau *Nackenkugelknaufaxt*), fiind considerate doar o variantă a acestora, A. Lázló le-a grupat într-un tip separat, pentru care a propus termenul de *sceptru cu tăișul spiralat/Spiralschneidezepfer* (de tip *Drajna*)⁸⁸.

Prezența sceptrului de piatră în epava de la Uluburun, ca și a altor descoperiri din bronzul egeean (în special din insula Kos), a determinat și o

⁸⁰ KACSÓ 1980, p. 296; KACSÓ 2003, p. 268-300 și pl. I/1; VII/1-2, 4-5; VULPE 1970, p. 99-101, nr. 566-570 și pl. 41; BADER 1996, p. 269, fig. 11, 3; p. 274-275, n. 47 și fig. 18, 19.

⁸¹ BADER 1996, p. 274-275, cu discuțiile asupra răspândirii acestui tip în România, Ungaria, Slovacia, Ucraina carpatică și cu variantele lui; KACSÓ 2003, *passim*; LÁSZLÓ 2007, p. 45-46, cu denumirile menționate și bibliografia.

⁸² *Iidem*. LÁSZLÓ 2007, p. 45 și fig. 1/2 menționează un topor de luptă asemănător de la Dodone (în Epir, Grecia), considerat de unii specialiști un produs local (o imitație).

⁸³ SANDARS 1983, p. 43 și urm.

⁸⁴ Până în anul 1934 localitatea s-a numit Dikili Tasch.

⁸⁵ ČERNYCH 1978, p. 254-260, nr. 1 și fig. 67/7. La fig. 69/2 este ilustrată o valvă a unui alt tipar descoperit în anii '20 în aceeași localitate și aflată la Institutul de Arheologie al Academiei Bulgare de Științe (ČERNYCH 1978, p. 256, nr. 18), iar la fig. 69/1 o copie după o valvă de tipar din Muzeul din Razgrad, unde se păstrează piesele care formează depozitul de tipare descoperit în anul 1963 (cf. ČERNYCH 1978, *loc. cit.* și BUCHHOLZ 1999, p. 75, n. 17 și fig. 6). În catalogul expoziției *Die Thraker*, p. 88-89, nr. 139-140 sunt publicate două tipare bivalve complete (primul aflat în colecția Institutului de Arheologie din Sofia, al doilea din colecția Muzeului de Istorie din Razgrad), care redau două sceptre foarte asemănătoare între ele, ambele cu capătul spiralat. Depozitul de tipare a fost atribuit culturii Zimnicea (Simnič!) – Plovdiv, din Bronzul târziu.

⁸⁶ DERGACEV 1975, p. 13-18, fig. 5/12.

⁸⁷ ČERNYCH 1978, p. 257.

⁸⁸ LÁSZLÓ 2007, p. 46.

anumită reconsiderare a cronologiei Bronzului D din spațiul carpato-dunărean. Depozitul de la Drajna de Jos este considerat contemporan cu seria de bronzuri Uriu-Domănești/Dragomirești (-Ópályi), atribuită în principal fazei Reinecke Bronz D și se datează mai ales în sec. XIII a. Chr.⁸⁹. S-a afirmat uneori că depozitul amintit ar aparține unei etape mai târzii a seriei menționate și că ar coincide parțial cu faza Hallstatt A₁⁹⁰, sau că s-ar data chiar în Hallstatt A₁ – sec. XII a. Chr.⁹¹.

A. László consideră că dacă se acceptă ideea că scepstrul de la Uluburun reprezintă o imitație în piatră a unui exemplar de metal, trebuie admis ca prototipul (reprezentat, eventual, de sceptrele din depozitele de la Drajna de Jos, Lozova sau Pobit Kamăk) să fi avut o vechime mai mare. Ținându-se seama de datarea momentului naufragiului navei, amintită mai sus, prototipul scepstrului de la Uluburun, respectiv sceptrele menționate, trebuiau să fie în circulație, cu aproximație, cel puțin pe la mijlocul secolului al XIV-lea a. Chr. În consecință, din punct de vedere al cronologiei absolute, începutul acumulării obiectelor care au format depozitele de la Drajna de Jos, Lozova și Pobit Kamăk, ca și ale altor depozite care aparțin seriei Uriu-Domănești/Dragomirești (- Ópályi) nu poate fi ulterior mijlocului celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea a. Chr., chiar dacă ascunderea/depunerea lor rituală s-a produs mai târziu⁹². Pe baza unor descoperiri arheologice, a datelor radiocarbon și dendrocronologice, se poate presupune, astfel, datarea Bronzului D central-european și în sec. XIV⁹³. Totodată există indicii pentru datarea anumitor descoperiri „din faza Bronz D”, inclusiv din România, în prima jumătate a sec. XII a. Chr., deci la începutul fazei Hallstatt A₁⁹⁴. A. László consideră, în consecință, că faza Bronz D a durat nu doar circa o sută de ani, cum s-a crezut, ci cel puțin două secole, de la jumătatea secolului al XIV-lea până la jumătatea secolului al XII-lea a. Chr., în limitele fazelor L H III A₂ – III B – III C din zona egeeană⁹⁵.

Prin tipurile de piese ilustrate de tiparele care formează depozitul de la Pobit Kamăk, acesta a fost corelat îndeosebi cu descoperirile din zona Ingultk-Krasnyj Majak, deși nu sunt omise nici similitudinile constatate cu bronzurile din spațiul transilvan (îndeosebi pentru o spadă, asemănătoare tipului Hajdúsámson-Apa, din Bronzul mijlociu și pentru o piesă de podoabă)⁹⁶. Referindu-se la scepstrul de bronz din depozitul de la Drajna de Jos și la tiparul de la Pobit Kamăk, N. Sandars considera că este vorba de un hibrid dintre tipuri specifice Bronzului mijlociu și târziu, iar toporul de luptă cu gaură de înmănușare reprezintă un produs final transmis din Bronzul mijlociu⁹⁷.

⁸⁹ ALEXANDRESCU 1966; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 19-22; 78-79 etc.

⁹⁰ SANDARS 1983, p. 57.

⁹¹ HÄNSEL 1976, p. 25-47.

⁹² LÁSZLÓ 2006, p. 131; LÁSZLÓ 2007, p. 46-47.

⁹³ *Ibidem*, p. 48, cu bibliografia.

⁹⁴ HOCHSTETTER 1981, *passim*; LÁSZLÓ 1997, *passim* etc.

⁹⁵ LÁSZLÓ 2007, p. 48.

⁹⁶ ČERNYCH, 1978, p. 256-257.

⁹⁷ SANDARS 1983, p. 57.

Este cunoscută și o altă armă ceremonială din piatră, care reprezintă tot un sceptru cu capătul puțin îndoit, la Ljulin (raionul Yambol, Bulgaria)⁹⁸. Sceptrul a fost lucrat din piatră gri-verzuie densă, cu caracteristici tipologice asemănătoare doar în parte celor prezentate de piesa de la Uluburun. În schimb, sceptrul de la Ljulin, cu vârful arcuit spre interior și cu bulbul terminal ca o ciupercă, neornamentat, se apropie mai mult de exemplarul de la Pantelimon de Sus. Față de acesta din urmă, piesa de la Ljulin are atât orificiul pentru mâner complet, cât și două proeminențe laterale tot în zona îngroșată pentru mâner, în vederea unei prinderi mai sigure a acestuia; de asemenea, corpul propriu-zis al sceptrului este ornamentat din zona proeminențelor până la vârf prin câte trei caneluri pe fiecare parte, element ce lipsește de pe exemplarul de la Pantelimon.

Atât sceptrele de la Uluburun și Ljulin, cât și cel de la Pantelimon, sunt din piatră și nu pot fi puse în legătură directă cu piesele de bronz, de care se apropie, într-o anumită măsură. Ele au fost lucrate, probabil, de pietrari specializați. Pe baza rocilor din care au fost lucrate, piesele de la Ljulin și Pantelimon par să fi fost realizate în zonele în care ele s-au descoperit. Pentru sceptrul de la Uluburun s-a presupus proveniența lui tot din spațiul carpato-balcanic. S-a pus întrebarea, cui aparține sceptrul de pe nava de la Uluburun, fără să se poată da un răspuns convingător. S-a atras atenția asupra faptului că încărcătura navei, ca și tipul propriu-zis de ambarcațiune, nu permit stabilirea precisă a originii acesteia, ori a proprietarului ei. S-a presupus, cu o anumită probabilitate, că proprietarul și/sau căpitanul ar fi putut avea o origine nord-siriană, fără a se exclude și o posibilă origine „levanto-helladico-miceniană” a acestuia sau a echipajului/ călătorilor. Aceștia nu pot fi excluși complet ca posibili proprietari ai sceptrului de piatră⁹⁹.

S-a constatat că printre materialele descoperite în epavă se aflau și două seturi de obiecte de factură miceniană, ceea ce i-a sugerat lui C. Pulak posibilitatea ca la bordul navei să se fi aflat doi „egeeni străini” de rang înalt, emisari ai unuia dintre regatele miceniene, având ca misiune supravegherea/achiziționarea încărcăturii și însoțirea vasului spre destinație. Totodată, s-a afirmat că pe vas se afla și un alt străin, anume posesorul sceptrului de piatră care, pe baza echipamentului său, ar fi avut un statut social special; el putea fi un mercenar originar dintr-o regiune învecinată cu nordul Greciei și ar fi fost angajat de cei doi micenieni de la bord¹⁰⁰. A. László consideră ipoteza plauzibilă și apreciază că descoperirea în cauză reprezintă încă un argument în favoarea contactelor de natură diversă dintre cele două arii de civilizație – egeeană și balcano-dunăreano-pontică-, putând fi admisă chiar prezența efectivă a unor reprezentanți ai nordului în zona egeeană, opinie privită cu scepticism de unii specialiști. S-ar putea admite chiar implicarea reprezentanților complexului cultural Sabatinovka-Noua-Coslogeni în aceste evenimente, însă rolul lor real va trebui mai bine clarificat în viitor¹⁰¹. Probabil personajul în cauză de pe navă – „mercenarul” - a tras foloase de pe urma acestui obiect original, ca și din

⁹⁸ BUCHHOLZ 1999, p. 76, fig. 6/a; *Die Thraker* 2004, p. 87, cat. 134.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁰⁰ PULAK 2004 (*apud* LÁSZLÓ 2007, p. 48-49).

¹⁰¹ LÁSZLÓ 2007, p. 49.

semnificația sceptorului de simbol al puterii și al onoarei. O semnificație asemănătoare se poate presupune și pentru sceptorul de la Pantelimon.

Oricum s-ar interpreta apariția singulară a sceptorului de la Uluburun, ca și a celorlalte sceptre de piatră de la Ljulin și Pantelimon, ori a exemplarelor de bronz sau a unor tipare pentru ele, prezența lor în zona carpato-balcanică dovedește existența unor contacte între partea orientală a Mării Mediterane, Marea Egee și regiunile din jurul Mării Negre. Nu se poate stabili prin câte mâini a trecut sceptorul de la Uluburun până a ajuns la ultimul proprietar. Prezența lui pe nava scufundată nu poate fi interpretată ca reprezentând o dovadă că nava în cauză ar fi fost vreodată în Marea Neagră. Dar având în vedere ultimele descoperiri din zonă, inclusiv unele materiale ceramice, arme, lingouri de metal și ancore de piatră micenienă¹⁰², acest lucru nu a fost respins. În legătură cu tranzitul prin Dardanele și Bosfor în epoca bronzului, ca și cu rolul Troiei în acest proces cercetările au pus în evidență mai multe aspecte noi¹⁰³.

Referitor la raporturile lumii est-europene (inclusiv carpato-balcanice) cu cea egeeană/miceniană, descoperirile din ultimele decenii au determinat formularea unor opinii importante.

Unele dintre acestea privesc legăturile regiunilor egeene cu spațiul tracic și pontic. Astfel, un număr semnificativ de bunuri (ceramică, arme, lingouri de metal) și motive ornamentale dovedesc existența unor contacte în Bronzul târziu mai întâi între spațiul egeean și SE Bulgariei. Aceste legături se puteau realiza prin combinarea drumului pe mare cu cel pe uscat. Drumul pe uscat pornea, probabil, de la litoralul nord-egeean peste regiunile din bazinele Mariței inferioare și Tundzei inferioare către nordul Bulgariei și de acolo, de-a lungul Dunării de Jos, ajungea în bazinul carpatic. Cea de a doua rută, pe mare, străbătea Marea de Marmara, pătrundea în Marea Neagră și ajungea în zonele ei de coastă, de unde bunurile importate erau răspândite și în interiorul regiunii¹⁰⁴. Existența unor asemenea legături cu spațiul est-egeean este demonstrată arheologic de jur-împrejurul Mării Negre – pe coasta nord-anatoliană, pe cea vest-pontică, pe coasta ucraineană și în Crimeea. În ceea ce privește regiunea nord-pontică, aceste legături sunt documentate cel puțin pentru perioada corespunzătoare culturii Mnogovalikovaia și pentru etapa timpurie a culturii Sabatinovka¹⁰⁵. Semnificativ pentru raporturile mai timpurii ale regiunilor nord-vest pontice cu lumea egeeană este, între altele, tezaurul de la Borodino din sudul Basarabiei¹⁰⁶. Existența unor legături complexe ale comunităților culturii Sabatinovka cu civilizația miceniană este ilustrată și de toporul de corn de la Dudarkov, ori de maxilarul de bovină de la Putivl din Ucraina, ambele ornamentate cu numeroase motive simbolice

¹⁰² *Ibidem*. Pe baza acestor descoperiri, ca și a faptului că sceptorul de piatră și chihlimbarul de la bordul navei nu aparțin categoriei de mărfuri orientale, se consideră că ele ar dovedi existența unor relații cu Marea Neagră și dincolo de ea, că nava în cauză ar fi avut chiar planificată o escală pe coasta de vest a Mării Negre; cf. BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005, p. 152.

¹⁰³ KORFMANN 1995, p. 173-234.

¹⁰⁴ LICHARDUS *et alii* 2002, p. 168.

¹⁰⁵ *Ibidem*; LICHARDUS 2001, p. 75-76, 87.

¹⁰⁶ O prezentare detaliată a tezaurului de la Borodino și a semnificației sale la KAISER 1997.

specifice¹⁰⁷. Importurile și influențele culturale miceniene sunt, de asemenea, bine reprezentate și în zona carpato-dunăreano-pontică¹⁰⁸.

Prezența materialelor arheologice egeene, între care unele reprezentau obiecte de prestigiu, a fost explicată prin practicarea unui comerț la distanță sau prin contactele stabilite cu elitele societății locale. Totodată, răspândirea acestor piese de prestigiu (cum ar fi pumnalele și spadele miceniene, sau chiar imitațiile lor) indică și dezvoltarea unei elite independente în lumea „barbară”. Pentru existența unor forme mai ample de manifestare a influențelor egeene în unele regiuni (ex. Ucraina), care nu se rezumă doar la folosirea unor bunuri materiale străine procurate prin schimb și la utilizarea lor de către elitele societății s-a propus o explicație mai complexă. Astfel, J. Lichardus apreciază că în spatele acestor realități materiale se poate presupune și existența unei puternice presiuni egeene-miceniene exercitate în unele regiuni. Ucraina ar trebui considerată, în acest context, drept regiunea nord-estică extremă pentru eforturile miceniene de a câștiga influență la nord de Marea Egee¹⁰⁹. Calea care traversa Marea Neagră ar fi jucat un rol important. Pornind tocmai de la această opinie privind impactul timpuriu al civilizației egeene/miceniene asupra regiunilor interioare circumpontice, s-a apreciat că impactul amintit ar permite o înțelegere mai exactă a contextului istoric în care comunitățile complexului cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni au pătruns într-o etapă mai târzie către sud-estul Europei, prin Bulgaria de sud-est și apoi în zona Mării Egee și în nivelul Troja VII b₁. De altfel, prezența elementelor culturale balcano-dunărene la Troja, cunoscută de multă vreme, este completată și cu o statueta antropomorfă descoperită în stratul Troja VII b¹¹⁰. Aceasta are analogii în Bulgaria la Sava-Zonevo, în apropiere de Varna, unde s-au descoperit cinci piese asemănătoare, considerate de G. Tončeva ca reprezentându-l pe „Zeul Soare”; ele au apărut într-o clădire de cult ce aparține culturii pe care autoarea descoperirii o numește „Yagnilo-Coslogeni-Noua” și o datează în intervalul dintre secolele XIII-XI a. Chr. în primul studiu și către sfârșitul sec. XIV sau începutul sec. XIII a. Chr. în corelare cu datarea statuetei de la Troia, în cel de-al doilea studiu citat¹¹¹. Alte două statuete de același tip s-au descoperit la Nicoleni (jud. Harghita) în România, într-o așezare din faza Noua I¹¹². Această pătrundere nord-pontică, distrugătoare pentru civilizația miceniană, n-ar fi avut loc într-un teritoriu necunoscut, ci într-un spațiu care anterior influențase comunitățile complexului cultural în cauză și care, într-o anumită măsură, le era cunoscut¹¹³. Totuși, trebuie luate în considerare și diferențele dintre unele comunități în care au pătruns produsele miceniene sau în care ele au interacționat. În zonele în care culturile Bronzului mijlociu și târziu erau destul de puternice (la Dunărea de Mijloc, în spațiul intracarpatic, la nord de munții Stara

¹⁰⁷ BEREZANSKAJA 1982, p. 181-182; BEREZANSKAJA *et alii* 1986, fig. 6/20; LICHARDUS 2001, p. 75-94 și fig. 1; 3.

¹⁰⁸ Pentru bogata literatură consacrată acestei probleme vezi, între alții, SÎRBU, SCHUSTER 1997, p. 302-324, cu bibliografia.

¹⁰⁹ LICHARDUS 2001, p. 87.

¹¹⁰ BLEGEN *et alii* 1958, fig. 256/37-659/a-b-c.

¹¹¹ TONČEVA 1985, p. 297-306; TONČEVA 1991, p. 29-42.

¹¹² FLORESCU 1991, p. 97-98, nr. 376 și fig. 95/2, 3.

¹¹³ LICHARDUS 2001, *loc. cit.*

Planina) comunitățile în cauză au rezistat la impactul mai profund al civilizației egeene/miceniene, formând chiar un contracurent nordic, atras de fascinația lumii sudice¹¹⁴. Cu toată larga răspândire a artefactelor miceniene și a imitațiilor lor, ca și a unor modele artistice și simboluri¹¹⁵, Epirul, Macedonia și Tracia au fost considerate ca formând linia nordică de apărare a lumii miceniene propriu-zise, o barieră reală sau imaginară. Prin poziția sa geografică, zona învecinată cu Marea Neagră, Stara Planina, pasajul Vardar-Morava, precum și regiunea Dunării de Jos sunt considerate ca reprezentând o placă turnantă/zonă tampon în procesul de distribuire și redistribuire a unor elemente culturale între lumea egeo-anatoliană și o bună parte a Europei (îndeosebi Europa de Est și Centrală)¹¹⁶. Pe baza descoperirilor arheologice, influențele directe ale culturilor egeene au fost recunoscute doar în Balcanii de Sud. Pentru spațiul dintre Balcani-Dunăre se acceptă doar prezența unor elemente caracteristice care pătrund din lumea sudică prin zona tampon aflată de-a lungul câtorva linii de contact, cum ar fi Struma și valea acesteia, bazinul Mariča-Mesta și valea Vardar-Morava. Dar aceste trăsături culturale sudice nu au reușit să afecteze culturile Noua și Coslogeni din estul și sud-estul României¹¹⁷. De altfel, râul Mesta este considerat o barieră naturală în calea extinderii spre est și nord-est a prezenței miceniene propriu-zise¹¹⁸.

Dinamica interioară a proceselor culturale din spațiul nord-pontic, din bazinul Dunării de Jos și din interiorul Balcanilor era diferită de cea din zona Mării Egee și din regiunile învecinate. Datorită poziției geografice a acestor regiuni, în circumstanțe noi au avut loc deplasări de populații către vest și sud, care aparțineau în primul rând complexului cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni. Totodată, zona Dunării Mijlocii și o parte a regiunii Dunării de Jos au fost supuse presiunilor exercitate de comunitățile marelui complex cultural al câmpurilor cu urne din Europa centrală.

Alte opinii importante exprimate în ultimele decenii privesc tocmai complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni.

Dacă ne referim chiar la „sceptrele-pisăloage” de piatră amintite mai sus, descoperite pe un vast teritoriu care include și sud-estul Bulgariei, constatăm că ele au fost puse în legătură cel mai adesea cu complexul cultural Sabatinovka – Noua – Coslogeni¹¹⁹. O anumită ceramică lucrată cu mâna și ornamentată cu elemente plastice, semnalată în SE Bulgariei la Drama – „Kajrjaka”, la Kabyle și în mai multe locuri de pe Tundza inferioară, ori în alte așezări din regiune, a fost de asemenea corelată cu complexul cultural amintit. Ceramica grosieră în discuție de la Drama – „Kajrjaka” a fost considerată chiar de tip Coslogeni, ca și o parte a

¹¹⁴ BOLOHAN 2005, p. 162-163.

¹¹⁵ BOUZEK 1985, *passim*; BADER 1990, p. 181-208; VULPE 1997, p. 33-47; VULPE 2001, p. 9-21; ILIEV 2002, p. 127-136. Pentru asemenea simboluri, vezi și studiile cuprinse în volumul ****Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), 2004-2005, dintre care menționăm: Genz 2004-2005; Genz, Jarecki 2004-2005; Jung 2005.

¹¹⁶ BOLOHAN 2005, p. 167.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 168-169.

¹¹⁸ BOLOHAN 2006, p. 435 și n. 7.

¹¹⁹ Nu a fost exclusă nici prezența lor în alte culturi: Katakombnaja, Andronovo, Mnogovalikovaja, Monteoru (târzie), Belozerka; vezi mai sus.

ceramicii de același fel din stratul Troja VII b₁. Această categorie ceramică a fost semnalată, de asemenea, în numeroase descoperiri din Grecia (Athena, Perati, Delphi, Mykene, Lefkandi, Tiryns, Korakou), în etapa LH III C¹²⁰. Materialele apărute în câteva complexe funerare din zona Tundzei inferioare, precum și din Tracia litorală au fost considerate asemănătoare, din punct de vedere tipologic, ceramicii Coslogeni. De asemenea, o parte a inventarului ceramic din necropola de la Kastri (insula Thasos) prezintă unele relații tipologice cu ceramice de tip Coslogeni și cu alte culturi anterioare de la Dunărea de Jos, evidențiind existența unor legături între Thasos și unele culturi nordice¹²¹. Astfel, aici ceramica de tipul Zimnicea-Plovdiv (= Čerkovna) apare în faza I a necropolei, datată în LH III B¹²². În Macedonia (la Assiros, Kastanas etc.) infiltrările din Tracia încep cu elementele culturii Zimnicea-Plovdiv (= Čerkovna) în perioada LH III B și sunt urmate de cele ale complexului cultural Sabatinovka-Noua-Coslogeni către sfârșitul perioadei LH III B și începutul perioadei LH III C¹²³. La Kastanas ceramica de tipul Zimnicea-Plovdiv (Čerkovna) a fost descoperită în nivelurile 17-14 a, datate în limitele perioadei LH III B. În nivelurile 14 b-12, datate din a doua jumătate a perioadei LH B III până în LH III C a fost observată și prezența unei ceramici de tip Noua-Coslogeni¹²⁴. De altfel, în nivelul 13 b de la Kastanas s-a descoperit și un ac de os cu patru protuberanțe, specific culturii Noua, împreună cu ceramică timpurie LH III C¹²⁵. Ceramică „barbară” s-a descoperit de asemenea la Mycene în așa numitul Citadel House, care aparține fazei a VII-a din aria respectivă, interval de timp cuprins între un posibil cutremur și o amplă distrugere prin incendiere, databilă între sfârșitul perioadei LH III B și prima parte a LH III C, precum și la Tiryns (unde a fost datată între sfârșitul perioadei LH III B și sfârșitul primei părți a perioadei LH III C), ca și la Menelaion-Sparta, unde ea apare după distrugerea majoră care a afectat așezarea la sfârșitul perioadei LH III B₂ și aparține unei scurte perioade din LH III C¹²⁶. O situație asemănătoare se întâlnește și în alte așezări din nordul Greciei. Dar pe de altă parte s-a arătat că răspândirea pe o arie atât de vastă a olăriei „barbare” (*Barbarian Ware*) la sud de munții Stara Planina, inclusiv în așezările amintite din centrul și sudul Greciei nu mai poate fi pusă în legătură cu lumea nord-est balcanică și nord-dunăreană. Analizele chimice și petrografice efectuate pe loturi ceramice importante din mai multe situri, inclusiv pe un lot de la Menelaion și pe un altul aparținând categoriei *Knobbed Ware* din nivelul Troia VII b₂, au arătat posibila origine locală a unei părți importante a ceramicii în cauză. Rezultatele analizelor ar sugera existența în zonele amintite mai ales a unor împrumuturi tehnologice și nu a importurilor directe. Totodată s-a constatat că o parte a categoriei *Knobbed Ware* a putut ajunge la Troia în urma

¹²⁰ LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999, p. 103 cu bibliografia.

¹²¹ *Ibidem*, p. 103-104.

¹²² KOUKULI-CHRYSTANTHAKI 1993, vol. B, p. 658, 820, fig. 158 (*apud* LÁSZLÓ 1997, p. 359 și n. 7); LICHARDUS *et alii* 2002, p. 136-154.

¹²³ LÁSZLÓ 1997, p. 360; LÁSZLÓ 1999, p. 28-29.

¹²⁴ HOCHSTETTER 1984, Text, p. 203-232; Planșe, pl. 11-96.

¹²⁵ HÄNSEL 1982, p. 1-38, fig. 1; HOCHSTETTER 1981, p. 239-259.

¹²⁶ LÁSZLÓ 1997, p. 359-360, cu bibliografia; LÁSZLÓ 1999, p. 29-30.

infiltrării unor grupuri de populații străine¹²⁷

Influențele nord-pontice în sud-estul Bulgariei și în alte zone învecinate sunt ilustrate și de diferite tipuri de piese de os și de bronz (celturi, vârfuri de lance, pumnale, ace cu capul în formă de placă rombică sau de tipul „Warzennadel”) asemănătoare celor din culturile Sabatinovka, Noua și Coslogeni¹²⁸. Sud-estul României, inclusiv Dobrogea, iar mai departe regiunile de nord-est și de sud-est ale Bulgariei, până spre țărmul vest-pontic, au jucat rolul unui pasaj cultural, permițând accesul și circulația comunităților umane și/sau a unor obiecte de metal, precum și a „sceptrelor-pisăloage” de piatră de origine nord-pontică.

În contextul acestor interpretări privind raporturile complexe dintre lumea egeeană/miceniană și cea nord – și vest pontică se consideră că încă nu este clar dacă unele însemne ale puterii – respectiv sceptrele de piatră și de metal din Bronzul târziu, își au originea în spațiul sud-est european sau, eventual, în cel est-egeic¹²⁹. Această incertitudine ar fi determinată de faptul că forme premergătoare, comparabile, de sceptre de piatră nu sunt cunoscute, încă, nici în SE Europei și nici în spațiul nord-pontic¹³⁰.

Referitor la semnificația unor sceptre reamintim că exemplarul de la Butimanu a fost considerat ca înfățișând un cap de pasăre de apă - palmiped. Forma în discuție a fost asociată cu cultul soarelui, considerându-se că reprezintă o dovadă a prezenței cultului amintit în nordul Câmpiei Române, în arealul culturii Tei¹³¹. În cazul în care capătul arcuit și lătit brusc spre vârf al sceptrului de la Pantelimon de Sus sugerează într-adevăr un cioc de pasăre răpitoare - vultur? acvilă? - putem considera că semnificația piesei este mai complexă. „Rege” al păsărilor, vulturul este considerat simbol al dominației și al puterii. Totodată, vulturul simbolizează și soarele, considerat cel mai mare astru; este simbolul celest, al marelui zeu, pasăre psihopompă și sacră. Imaginea vulturului este întâlnită pe numeroase monumente religioase și funerare, iar simbolistica lui are un trecut multimilenar în arii largi ale lumii antice¹³². Vulturul reprezintă și o încarnare, un substitut sau mesager al celei mai reprezentative divinități uraniene și a soarelui¹³³. El apare și ca emblemă a multor divinități supreme. Voința zeului în alegerea regelui, manifestată prin intermediul vulturului-simbol al puterii

¹²⁷ BOLOHAN 2006, p. 438-440, cu prezentarea rezultatelor analizelor și a bibliografiei.

¹²⁸ LÁSZLO 1997, *loc.cit.*; LÁSZLO 1999, *loc.cit.*; HOCHSTETTER 1981, p. 239-259; HÄNSEL 1982, p. 1-38; VULPE 1982, p. 321-328; VULPE 1997, p. 33-47.

¹²⁹ LICHARDUS *et alii* 2002, p. 160.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ BORONEANȚ, BORONEANȚ, 1992, P. 102.

¹³² SANIE 1999, p. 154 și n. 464; SÎRBU, FLOREA 1997, p. 80. Zoroastrismul sugera să se abandoneze vulturilor cadavrele pentru a nu întina elementele sacre care sunt pământul, apa și focul. În mitologia germană un vultur stătea pe copacul Yggdrasil, tot așa cum la iranieni un vultur numit Sinamru stătea pe copacul Jad-besh, situat în centrul lumii - cf. VERTEMONT 2000, p. 334, s. v. *vultur* (*acvilă*).

¹³³ CHEVALIER, GHEERBRANT 1995, p. 275-280. Referindu-se la reprezentarea vulturului cu corn pe unele piese de artă tracă, P. Alexandrescu menționează: „Atribut de la divinité assise, l'oiseau apparaît sur les frises zoomorphes soit comme messager, soit comme épiphanie de cette même divinité masculine dans son hypostase animale” (ALEXANDRESCU, 1999, p. 244).

supreme - se întâlnește în legenda frigiană despre Gordios¹³⁴, care din agricultor devine stăpânitor. Pasăre de pradă, vulturul sugerează, totodată, rapiditate, precizie, rapacitate, cutezanță, curaj - trăsături necesare unui bun războinic - și care ar puteau fi reprezentate de sceptrul de la Pantelimon de Sus.

Deși unele sceptre de metal și de piatră, amintite mai sus, se apropie de topoarele de luptă din aceeași perioadă, caracteristica lor de armă a trecut în plan secundar față de semnificația lor de piesă de reprezentare. Sceptrul a devenit un simbol al statutului social al posesorului său. El era înțeles ca semn material al rangului; atât în cazul utilizării lui în domeniul politic, profan, cât și în cel cultic, sceptrul sugera puterea purtătorului lui, pe care, totodată, i-o consolida. Alte concepții mai profunde, religioase, ale sceptrului, cum ar fi cele legate de animism, ca în cazul pieselor de mai târziu, din Hallstatt, care înfățișează capete de cai sau păsări rămân încă nedesluite¹³⁵. De altfel, unele sceptre descoperite în așa-zisul „cerc traco-cimerian” sunt considerate ca derivând din prototipuri specifice Bronzului târziu (cum ar fi tocmai cele de la Pobit Kamāk, Drajna de Jos și Lozova II)¹³⁶.

În legătură cu apartenența culturală și încadrarea cronologică a sceptrului de la Pantelimon de Sus nu există încă elemente sigure. După cum aminteam, sceptrul în cauză reprezintă, deocamdată, o descoperire singulară. Însă în zonă, în localitatea Grădina, aflată la circa 7 km spre est, s-au semnalat descoperiri de tipul Sabatinovka - Coslogeni¹³⁷. Pe de altă parte, apropierea de exemplarul de la Uluburun, de cel de la Ljulin, de piesele ilustrate de tiparele de la Pobit Kamāk, ca și de sceptrele de bronz de la Drajna de Jos și Lozova, asigură încadrarea largă a sceptrului de la Pantelimon de Sus spre sfârșitul secolului al XIV-lea – secolul XIII a. Chr. De altfel, se consideră, pe bună dreptate, că sceptrele amintite, cu capătul spiralat (rulat) din teritoriile extracarpatiche și nord-vest pontice au circulat într-o perioadă care corespunde evoluției culturilor Noua târzie și Coslogeni¹³⁸. Chiar în absența unor materiale arheologice specifice, putem atribui și sceptrul în cauză, ca și exemplarele de la Lanurile, Rasova și Satu Nou, tot culturii Coslogeni. Sceptrul de piatră de la Pantelimon, ca și alte exemplare amintite mai sus, sugerează, prin analogiile existente, și fenomenul de imitare a unor piese de metal, însă nu, neapărat, și o contemporaneitate obligatorie a celor două categorii de obiecte.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1966 – A.D. Alexandrescu, *Dépôt de l'âge du bronze tardif. Inventaria Archaeologica. Roumanie, Fascicule 2* (R 15-16, Drajna de Jos, Olteni), Bucurest 1966.

ALEXANDRESCU 1999 – P. Alexandrescu, *L'aigle et le dauphin. Études d'archéologie pontique*, Bucurest-Paris 1999.

¹³⁴ Strabon, *Geografia*, XII, 5-7; Arrianus, *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*, II, 3.

¹³⁵ METZNER-NEBELSICK 2002, p. 462-468.

¹³⁶ HÄNSEL 1976, I, p. 39-41; II, pl. 1/1, 2; METZNER-NEBELSICK 2002, p. 465-466.

¹³⁷ IRIMIA 2002, p. 137-147.

¹³⁸ LÁSZLÓ 2006, p. 134.

BADER 1990 – T. Bader, *Bemerkungen über die Ägäischen Einflüsse auf die Alt- und Mittelbronzezeitliche Entwicklung im Donau-Karpatenraum*, in *Orientalisch- Ägäischen Einflüsse in der Europäischen Bronzezeit. Ergebnisse eines Kolloquiums*, Monographien/Römisch Germanischen Zentralmuseum, 15, 1990, p. 181-208.

BADER 1996 – T. Bader, *Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien*, in *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und die benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, Hrsg. T. Kovács, Budapest 1996, p. 265-301.

BASOC 1981 – I. Basoc, *Cercetări perieghetice pe teritoriul comunei Țepu, județul Galați*, Danubius 10 (1981), p. 23-30.

BASS 1998 – G. Bass, *Sailing between the Aegean and the Orient in the second millenium*, Aegeum 18 (1998), p. 183-191.

BASS et alii 1989 – G. Bass, C. Pulak, D. Collon, J. Weinstein, *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign*, AJA 93 (1989), p. 1-29.

BEREZANSKAJA 1982 – S.S. Berezanskaja, *Severnaja Ukraina v epohu bronzî*, Kiev, 1982.

BEREZANSKAJA et alii 1986 – S.S. Berezanskaja, V.V. Otroșenko, N.N. Čeredničenko, I.N. Scharafutdinova, *Kul'turi epohi bronzî na territorii Ukrainî*, Kiev 1986.

BLEGEN et alii 1958 – C.V. Blegen, C.G. Boulter, J.L. Caskey, M. Rawson, *Troy, vol. IV. Settlements VII a, VII b and VIII. Part 2*, Princeton 1958.

BOBI 1981 – V. Bobi, *Descoperiri din epoca bronzului pe teritoriul județului Vrancea*, Vrancea. Studii și comunicări 4 (1981), p. 47-77.

BOLOHAN 2005 – N. Bolohan, *The Danube, Balkans, and Northern Aegean. Trade Routes, Influences and buffer Zones in the Late Bronze Age*, în *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean* (éd. R. Laffineur, E. Greco), Aegeum 25, Liège 2005, p. 161-171 și pl. XXXVI-XLII.

BOLOHAN 2006 – N. Bolohan, *Civilizațiile de la sfârșitul epocii bronzului din spațiul sud-carpatic al României și relațiile lor cu cele din sud-estul Europei*, Teză de doctorat, Universitatea „A.I. Cuza” Iași, Facultatea de istorie, 2006 (în manuscris).

BOROFFKA, SAVA 1998 – N. Boroffka, E. Sava, *Zu den steinernen „Zeptern/Stössel-Zeptern”, „Miniatursäulen” und „Phalli” der Bronzezeit Eurasiens*, Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan, 30 (1998), Berlin, p. 17-113.

BORONEANȚ, BORONEANȚ 1992 – C. Boroneanț, V. Boroneanț, *Considerații asupra topoarelor „sceptru” din piatră, epoca bronzului, pe baza descoperirilor de la Butimanu*, Cercetări arheologice în București 4 (1992), p. 91-108.

BOUZEK 1985 – J. Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B. C.*, Götteborg-Prague, 1985.

BUCHHOLZ 1999 – H. G. Buchholz, *Ein aussergewöhnliches Steinzepter im östlichen Mittelmeer*, PZ 74 (1999), 1, p. 68-78.

BUCHHOLZ, WEISGERBER 2005 – H. G. Buchholz, G. Weisgerber, *Prominenz mit Steingerät*, în *Das Schiff von Uluburun, Welthandel vor 3000 Jahren*, Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom 15. Juli 2005 bis 16. Juli 2006 (Hrsg. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum 2005, p. 149-153.

ČERNYCH 1978 – E. N. Černych, *Gornoe delo i metallurgija v drevneișej Bolgarii*, Sofia, 1978.

CHEVALIER, GHEERBRANT 1995 – j. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, II, București 1995.

CHRISTOV, ILIEV 2000 – H. Christov, I. Iliev, *Severnopontijski kamenni „sciptri-čjukalki” ot bronzovata epoha v dolinata na Dolna Tundža*, Archeologija 2000, 1-2, p. 27-32.

CIOS 1986 – I. Cios, *Un sceptru aparținând epocii bronzului descoperit în cetatea feudală timpurie de la Capidava*, Pontica 19 (1986), p. 239-241.

*** *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24.

April 2005.

DERGACEV 1975 – V. A. Dergacev, *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n. e. iz Dnestrovsko-Prut'skogo meždurec'ja*, Chișinev, 1975.

*** *Die Thraker 2004* - *** *Die Tracher. Das goldene Reich des Orpheus*. 23. Juli bis 28. November 2004 Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.

DUMITROAIA 1992 – Gh. Dumitroaia, *Cultura Noua pe teritoriul județului Neamț*, Carpica 23 (1992), p. 119-141.

FLORESCU 1991 – A. C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, CCDJ 9 (1991), p. 5-414.

FLORESCU/FLORESCU 1983 – M. Florescu și A. Florescu, *Cercetările arheologice de la Căndești-Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea), în perioada 1976-1980 (necropola aparținând purtătorilor culturii Monteoru, așezarea de la sfârșitul epocii bronzului-cultura Noua și resturi de locuire hallstattiene)*, Materiale 15-A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Muzeul județean Brașov 1981 (1983), p. 112-123.

GENZ 2004-2005 – H. Genz, *Griechische Lanzenspritzen in Mitteldeutschland?*, în *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24. Aprilie 2005.

GENZ, JARECKI 2004-2005 – H. Genz, H. Jarecki, *Von der Levant bis nach Frankreich? zum Phänomen der Schleifennadeln*, în *** *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren* (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24. April 2005.

GEORGIEV, ANGELOV 1957 – G. I. Georgiev, I. Angelov, *Razkopki na selistnata mogila do Ruse prez 1950-1953 g.*, Izvestija-Sofia 21 (1957), p. 41-194.

HÄNSEL 1976 – B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, I-II*, Berlin 1976.

HÄNSEL 1982 – B. Hänsel, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, (Hrsg. B. Hänsel), PAS 1 (1982), p. 1-38.

HOCHSTETTER 1981 – A. Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken*, Germania 59 (1981), p. 239-259.

HOCHSTETTER 1984 – A. Hochstetter, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze – und Eisenzeit Makedoniens 1973-1979. Die handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1, PAS, Band 3* (1984).

ILIEV 2002 – I. Iliev, *Ägäische Einflüsse an der Unteren Tundža während der Karanovo-IV-Zeit*, în *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Thrace and the Aegean*, Sofia-Yambol 25-29 September 2000 (2002), I, p. 127-136.

IRIMIA 1974 – M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova – „Malul Roșu”. Raport preliminar. (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7 (1974), p. 75-137.

IRIMIA 2002 – M. Irimia, *Funde aus der späten Bronzezeit in der Dobrukscha und einige Betrachtungen, die Coslogeni-Kultur betreffend*, în *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Thrace and the Aegean*, Sofia-Yambol 25-29 September 2000 (2002), I, p. 137-147.

IRIMIA 2004 – M. Irimia, *Unelte agricole de corn din epoca bronzului descoperite în Dobrogea*, MemAntiq 23 (2004), p. 295-302.

IRIMIA, CONOVICI 1989 – M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, Thraco-Dacica 10 (1989), p. 115-154.

IRIMIA, CONOVICI 1993 – M. Irimia, N. Conovici, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, Pontica 23 (1993), p. 51-114.

JUNG 2004-2005 – R. Jung, *Mykene und der Norden: Transfer von Artefakten-Transfer von Religion?*, în *** *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600*

Jahren (Hrsg. H. Meller), Landesmuseum für Vorgeschichte. Halle (Saale), 15. Oktober 2004-24. April 2005.

KACSÓ 1980 – C. Kacsó, *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz (jud. Maramureș)*, SCIVA 31 (1980), 2, p. 293-303.

KACSÓ 2003 – C. Kacsó, *Der zweite Depotfund von Ungureni, în Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag*, Baia Mare 10.-13. Oktober 2001, (Hrsg. C. Kacsó), Baia Mare 2003, p. 267-300.

KAISER 1997 – E. Kaiser, *Das Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet*, Bonn, 1997.

KILIAN 1995 – I. Kilian, *Überlegungen zum spätbronzezeitlichen Schiffswrack von Ulu Burun (Kaş)*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 40 (1993), 1, Mainz, 1995, p. 333-352.

KORFMANN 1995 – M. Korfmann, *Troia. A Residential and Trading City at the Dardanelles*, în: R. Laffineur, W.-D. Niemeier (ed.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference Heidelberg 1995*, Aegaeum 12, Liège 1995, p. 173-234.

KOUKOULI-CHRYSANTHAKI 1993 – Ch. Koukuli-Chrysanthaki, *Proto-Histoire Thasos: the Cemeteries of the Kastri Settlement (în greacă)*, 1993, vol. B (apud LÁSZLÓ 1997).

LÁSZLÓ 1997 – A. László, *On Relationships between the Lower Danube Region and the Aegean-Anatolian Area at the End of the Bronze Age and the Beginning of the Iron Age*, în *Préhistoire au Bas Danube*, CCDJ 15 (1997), p. 358-368.

LÁSZLÓ 1999 – A. László, *La fine de l'âge du bronze au Bas Danube et le monde Mycénien. Relations et chronologie*, în *He Periphēria tou Mykinaïkou Kosmou. A Diephnes Diepistimoniko Symposio*, Lamia, 25-29 Septembriou 1994, Lamia 1999, p. 27-33.

LÁSZLÓ 2006 – A. László, *Über die Beziehungen, die kulturelle und chronologische Lage der Bronzefunde von typ Ópályi-Uriu-Drajna de Jos-Lozova-Pobit Kamäk, în Bronzezeitliche Depotfunde-Problem der Interpretation*, Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczyk zum 175. Geburtstag, Ushhorod 5.-6. Oktober 2005 (Hrsg. J. Kobal), Ushhorod 2006, p. 124-143.

LÁSZLÓ 2007 – A. László, *Drajna de Jos-Lozova-Pobit Kamäk-Uluburun. Sur les relations à longue distance dans l'âge tardif du bronze*, *Studia Antiqua et Archaeologica* 12 (2006) – Al V-lea Colocviu româno-italian, Iași-Tulcea, 19-25 septembrie 2004, Iași (2007), p. 43-55.

LĂZURCĂ 1977 – E. Lăzurcă, *Mărturii din epoca bronzului pe teritoriul din nordul Dobrogei*, *Pontica* 10 (1977), p. 301-305.

LEAHU 2003 – V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, *Bibliotheca Thracologica* 38, București 2003.

LICHARDUS 2001 – J. Lichardus, *Die Geweihaxt von Dudarkov und die spätmykenischen Einflüsse im ukrainischen Raum*, *Eurasia Antiqua* 7 (2001), p. 75-94.

LICHARDUS et alii 2002 – I. Lichardus, R. Echt, I. K. Iliev, Ch. J. Christov, *Die Spätbronzezeit an der unteren Tundža und die ostäegäischen Verbindungen in Südbulgarien. Mit Beiträgen von W.-R. Thiele und J.S. Becker*, *Eurasia Antiqua* 8 (2002), p. 135-184.

LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999 – J. Lichardus, I.K. Iliev, Ch.J. Christov, *Die spätbronzezeitlichen „Steinströssel-Zepter“ in Südbulgarien und die Frage der nordpontischen Verbindungen zur Ägäis*, *Eurasia Antiqua* 5 (1999), p. 95-110.

MĂTASĂ 1959 – C. Mătasă, *Descoperiri arheologice în raionul Piatra Neamț*, *Materiale* 5 (1959), p. 723-734.

MELIUKOVA 1961 – A.I. Meliukova, *Kul'turî predskifskogo perioda v lesostepnoi Moldavii*, în *Pamjatniki epohi bronzî i rannego jeleza v Severnom Pricernomor'e*, MIA 96, Moskva 1961, p. 5-52.

METZNER-NEBELSICK 2002 – C. Metzner-Nebelsick, *Der „thraco-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, I,

Rahden/Westf. 2002.

MITREA 1969 – I. Mitrea, *Un sceptru de piatră descoperit la Voinești (jud. Vaslui)*, MemAntiq 1 (1969), p. 311-317.

MITREA 1987-1989 – I. Mitrea, *Sceptre din epoca bronzului descoperite la Voinești, județul Vaslui*, Acta Moldaviae Meridionalis 9-11 (1987-1989), p. 27-32.

MORINTZ 1978 – S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București 1978.

MOTZOI-CHICIDEANU 1995 – I. Motzoi-Chicideanu, *Fremdgüter im Monteoru-Kulturraum*, în B. Hänsel (Hrsg.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze-und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. Südosteuropa-Schriften, 17, PAS 11, München-Berlin (1995), p. 219-242.

MUNTEANU 1991 – M. Munteanu, *Topoare și alte piese de piatră din epoca bronzului din sud-estul României*, Pontica 24 (1991), p. 407-418.

MÜLLER-KARPE 1959 – H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte. Dritter Band, Kupferzeit*, München, 1974.

OANCEA 1976 – A. Oancea, *Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cârломănești, jud. Buzău*, Cercetări Arheologice 2 (1976), p. 191-237.

OANCEA 1981 – A. Oancea, *Considérations sur l'etape finale de la culture de Monteoru*, Dacia, NS 25 (1981), p. 131-194.

PANAIOTOV 1992 – I. Panaiotov, *Periodizația na bronzovata epoha v Severoiztoč'na Bălgarija*, Helis I, Sofia 1992, p. 28-32.

PATAY 1974-1975 – P. Patay, *Die hochkupferzeitliche Bodrogresztur-Kultur*, Budapest, 1974-1975, p. 13.

PÂSLARU 2007 – I. Pâslaru, *Cultura Delacău-Babino*, Mangalia 2006.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977 – M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

PULAK 1988 – C. Pulak, *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign*, AJA 92 (1984), 1988, p. 1-37.

PULAK 1997 – C. Pulak, *The Uluburun Shipwreck*, în *Res Maritimae. Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity*, Proceedings of the Second International Symposium „Cities on the Sea”, Nicosia, Cyprus, October 18-22, 1994 (ed. S. Swiny, R.L. Hohlfelder, H.W. Swiny), Atlanta, Georgia 1997, p. 233-262.

PULAK 1998 – C. Pulak, *The Uluburun Shipwreck: an Overview*, The International Journal of Nautical Archaeology 27 (1998), 3, p. 188-224.

PULAK 2004 – C. Pulak, *Who were the Mycenaeans aboard the Uluburun Ship? 10th International Aegean Conference „Emporia. Aegeans in Central and Eastern Mediterranean”*, Athens, 14-18 April 2004, Abstracts, p. 96. Actele simpozionului au fost publicate în *Aegeum* 25, 2005 (apud LÁSLÓ 2007).

SANDARS 1983 – N.K. Sandars, *North and South as the End of the Mycenaean Age, Aspects of an Old Problem*, Oxford Journal of Archaeology 1983, 2, 1, p. 43-67.

SANIE 1999 – S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dace²*, Iași 1999.

SAVA 1987 – E.N. Sava, *K voprosu o pestah-skipetrah epohi pozdnei bronzî iz Severnogo Pričernomor'ja*, IANMSSR-Serija obščestvennâh nauk 1, 1987, p. 62-71.

SAVA 1998 – E. Sava, *Die Rolle der „östlichen” und „westlichen” Elemente bei der Genese der Kulturkomplexes Noua-Sabatinovka (nach den Materialien des Prut-Dnestr-Zwischenstromlandes)*, în B. Hänsel/J. Machnik (Hrsg.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in der vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.)*, Südosteuropa-Schriften 20, PAS 12 – Rahden (1998), p. 267-312.

SĂLCEANU 1999 – I. Sălceanu, *Un topor de luptă descoperit la Sarauad (județul Satu Mare)*, Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad, seria B, 9 (1999), p. 306-311.

SÎRBU, FLOREA 1997 – V. Sîrbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila 1997.

SÎRBU, SCHUSTER 1997 – V. Sîrbu, Chr. Schuster, *Mykenische Importe und Einflüsse im Donau-Karpaten-Schwarzmeerraum. Ein Überblick*, în *Préhistoire du Bas Danube*, CCDJ 15 (1997), p. 302-324.

ȘERBĂNESCU 1993 – D. Șerbănescu, „Sceptres” of the Bronze Age discovered within the Mostiștea Valley, în *International Colloquy „Archaeological research regarding the populations of the Late Bronze – Noua – Sabatinovka – Coslogeni cultural complex”*, 15-19 October 1991, Călărași, Slobozia, Brăila, Galați, CCDJ 10 (1993), p. 157-163.

ȘERBĂNESCU, TROHANI 1978 – D. Șerbănescu, G. Trohani, *Cercetări arheologice pe Valea Mostiștei*, Ilfov – File de Istorie, 1978, p. 17-42.

TODOROVA 1984 – H. Todorova, *Dobroudža prez praistoričeskaia epoha* în A. Fol (ed.) *Istoriia na Doubroudža I*, 1984, p. 23-71.

TODOROVA, DIMOV 1985 – H. Todorova, T. Dimov, *Selišče ot kăsnata bronzova epoha na Golemija Ostrov pri selo Durankulak, Tolbuh’ii*, 1982 (Sofia 1985), p. 21-26.

TONČEVA 1982 – G. Tončeva, *Thracia Pontica à l’âge du bronze récent*, *Thracia Pontica* 1, 1982, p. 176-182.

TONČEVA 1985 – G. Tončeva, *Problèmes de l’art et de l’âge du bronze récent en Bulgarie de Nord-Est*, *Thracia Pontica* 2 (1985), p. 297-306.

TONČEVA 1991 – G. Tončeva, *Problèmes de la plastique miniature de l’âge du bronze récent en Bulgarie de Nord-Est*, *Pontica* 24 (1991), p. 29-42.

VERTEMONT – J. Vertemont, *Dicționar al mitologiilor indo-europene*, (traducere Doina Lică și Lucian Pricop), Timișoara 2000.

VULPE 1970 – A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, (PBF IX, 2), München, 1970.

VULPE 1982 – A. Vulpe, *Beitrag zu den bronzezeitlichen Kulturbeziehungen zwischen Rumänien und Griechenland*, în B. Hänsel (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS 1 (1982), p. 321-328.

VULPE 1997 – A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului*, în *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice*, seria 4, tom 21, 1996 (1997), p. 33-47.

VULPE 2001 – A. Vulpe, *The Aegean-Anatolian and South-Eastern Europe in the Light of a Revision of the Bronze Age Chronology*, în *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare. 7.-10. Oktober 1998*, *Bibliotheca Marmatia* 1, (Hrsg. C. Kacsó), Baia Mare, 2001, p. 9-21.

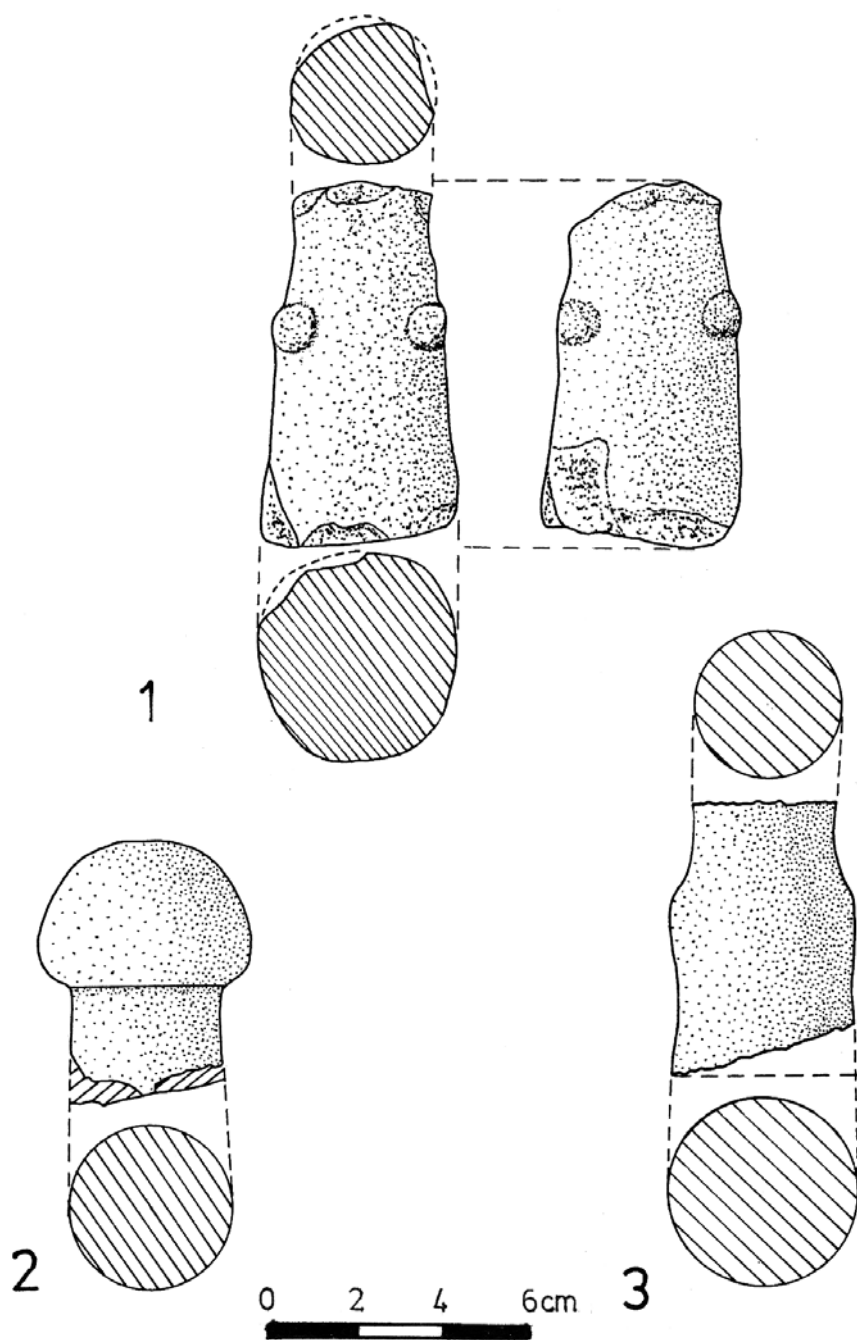

Fig. 1 - Sceptre de piatră: 1 – Lanurile; 2 – Satu Nou – „Valea lui Voicu”;
3 – Rasova – „Malul Roșu”.

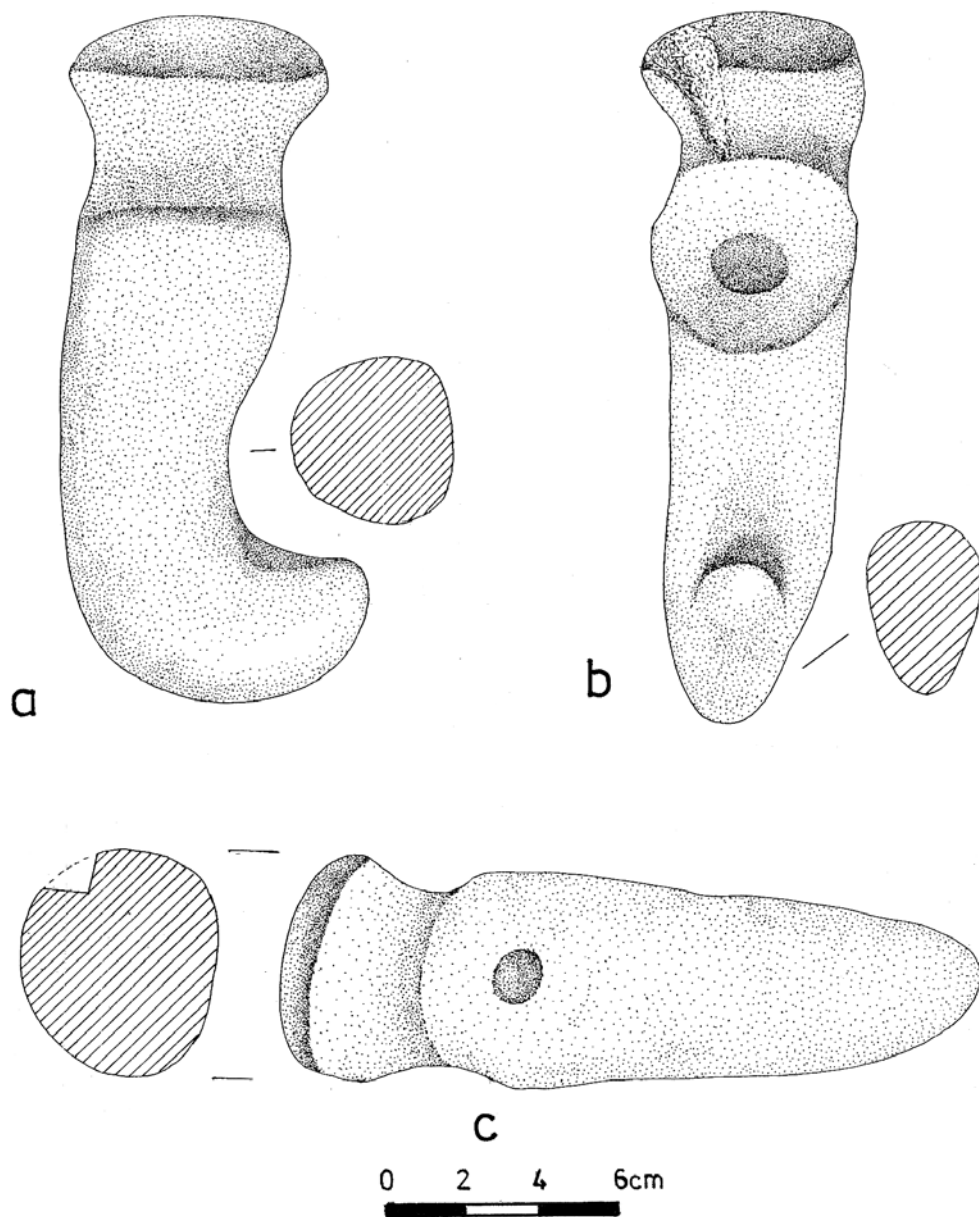

Fig. 2 - Sceptrul de piatră de la Pantelimon de Sus – „Moară”:
a – vedere laterală; b – vedere dinspre partea ventrală; c – vedere dinspre partea dorsală.

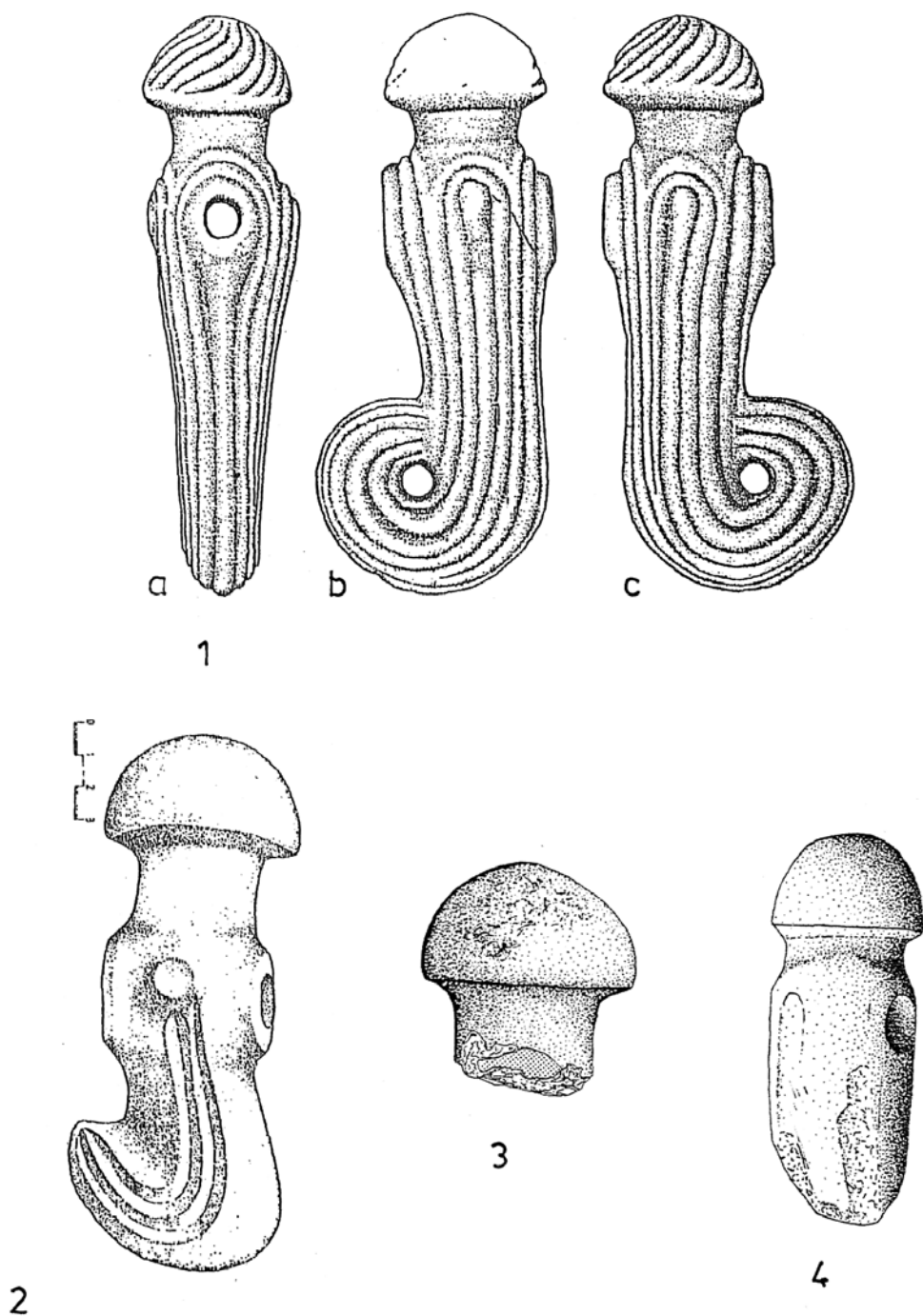

Fig. 3 - Sceptre de piatră: 1 (a, b, c) – Uluburun; 2 – Ljulin; 3 – Elhovo;
4 – Haskovo (1-2 – *apud* BUCHHOLZ 1999; 3-4 – *apud* LICHARDUS *et alii* 2002).
Scări diferite.

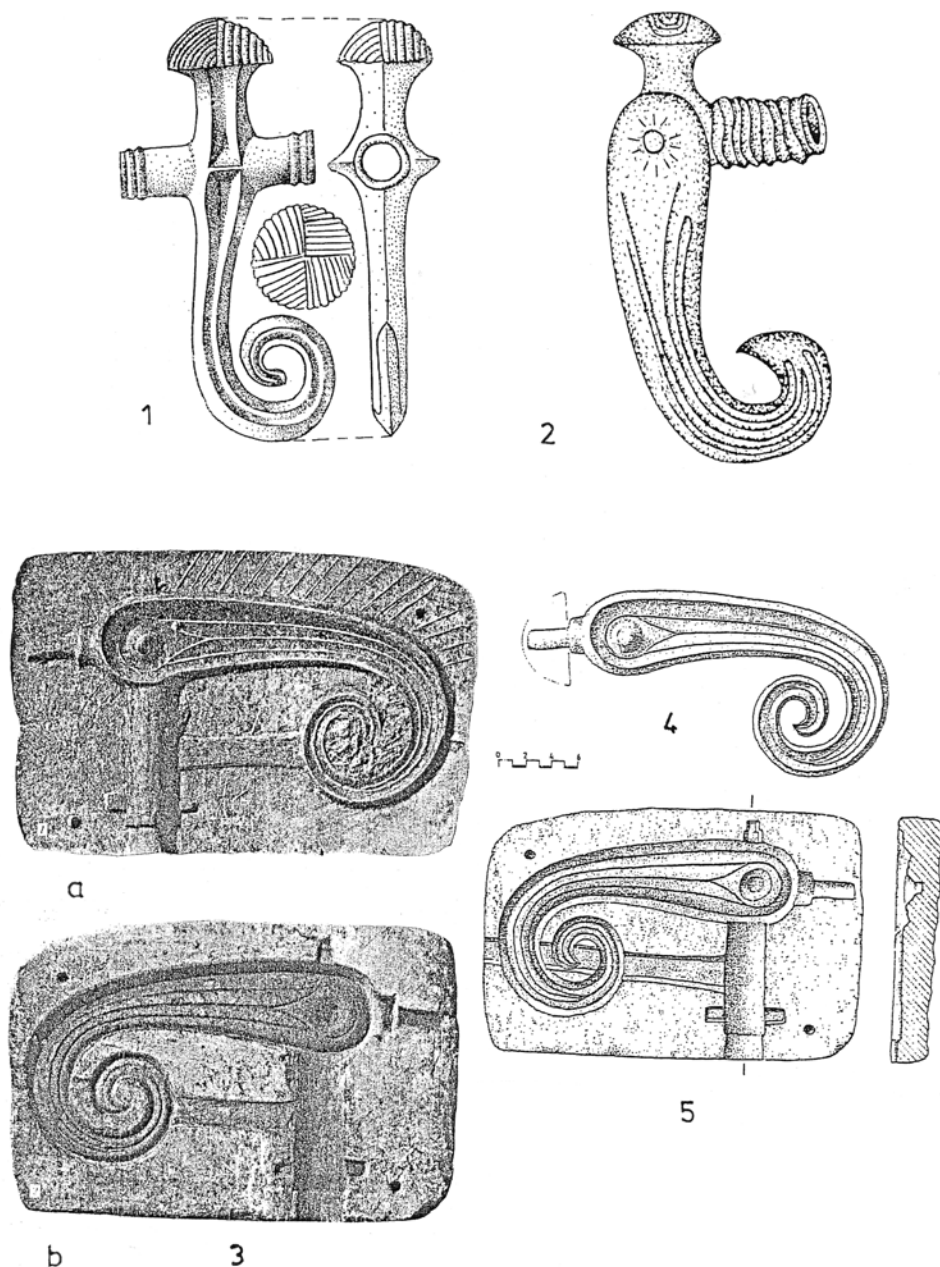

Fig. 4 - 1 - seceptrul de bronz de la Drajna de Jos; 2 - seceptrul de bronz de la Lozova; 3/a, b - valve de tipar pentru seceptre de la Pobit Kamāk (= Dikili Tasch); 4 - desen - reconstituire a seceptrului turnat în valva 3/b; 5 - desenul valvei de tipar 3 b (1 - *apud* PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977; 2 - *apud* DERGACEV 1975; 3/a, b - *apud* ČERNYCH 1978; 4-5 - *apud* BUCHHOLZ 1999).

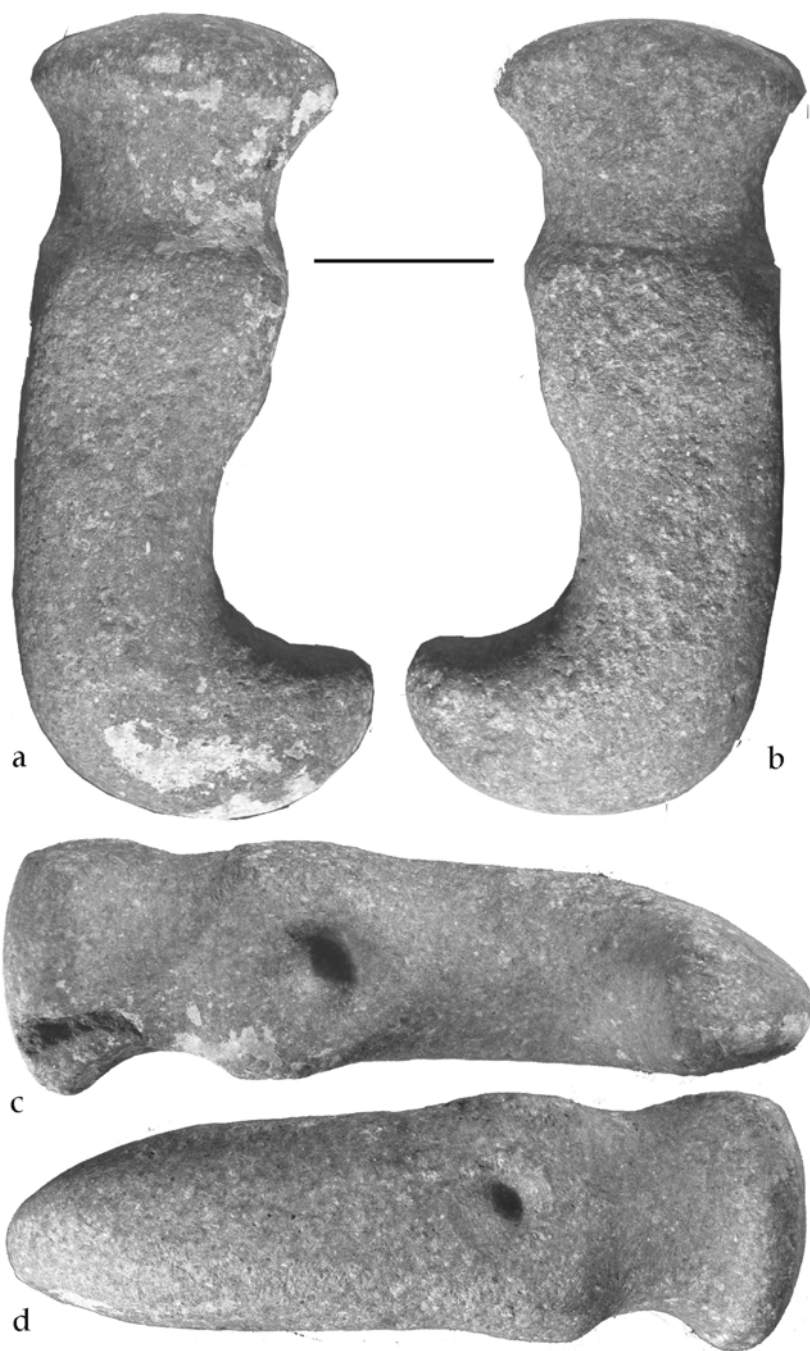

Fig. 5 – Sceptrul de piatră de la Pantelimon de Sus (fotografii):
a, b – vedere laterală; c – vedere dinspre partea ventrală; d – vedere dinspre partea dorsală.

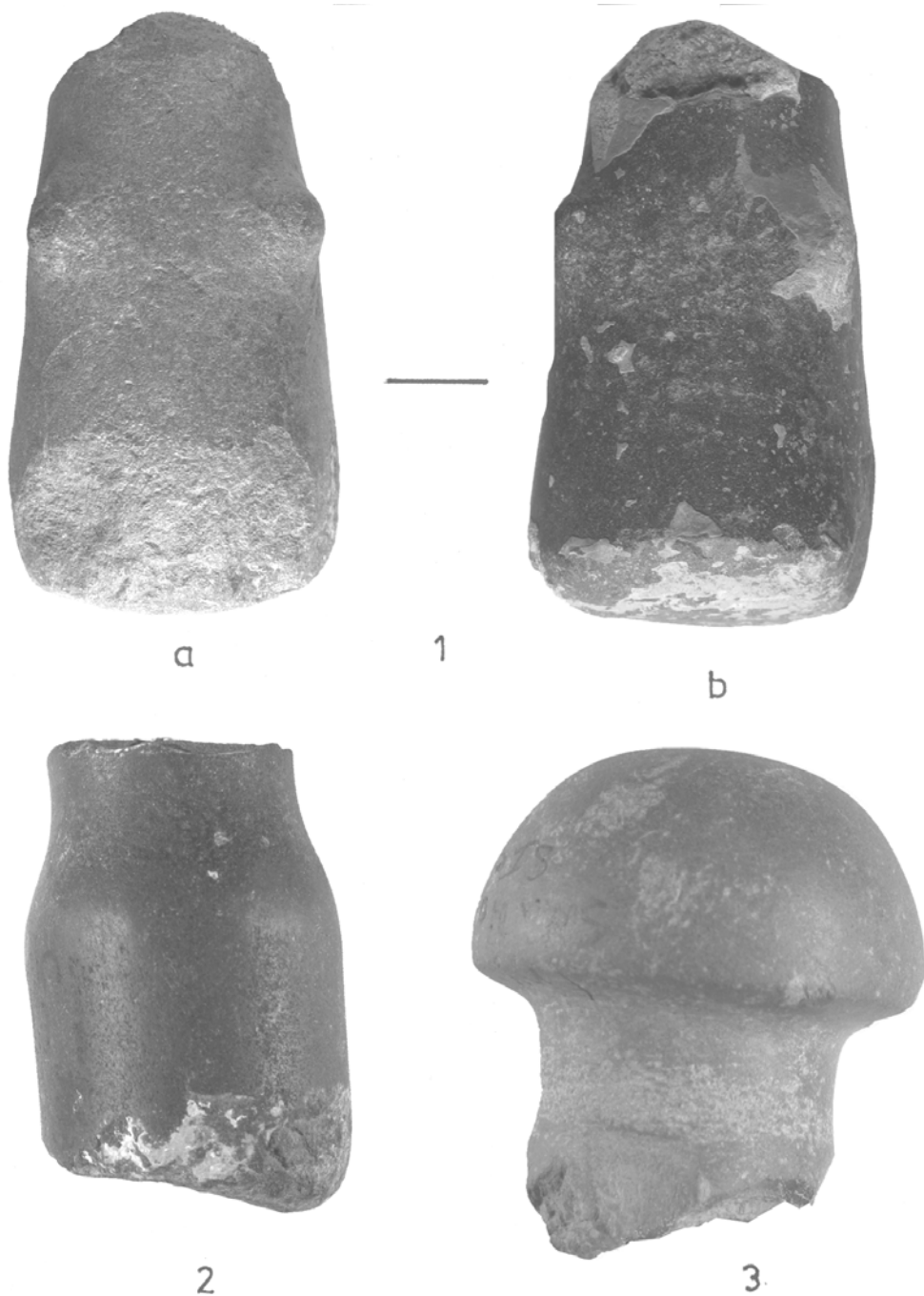

Fig. 6 – Sceptre de piatră (fotografii); 1/a, b – Lanurile;
2 – Rasova – „Malul Roșu”; 3 – Satu Nou – „Valea lui Voicu”.

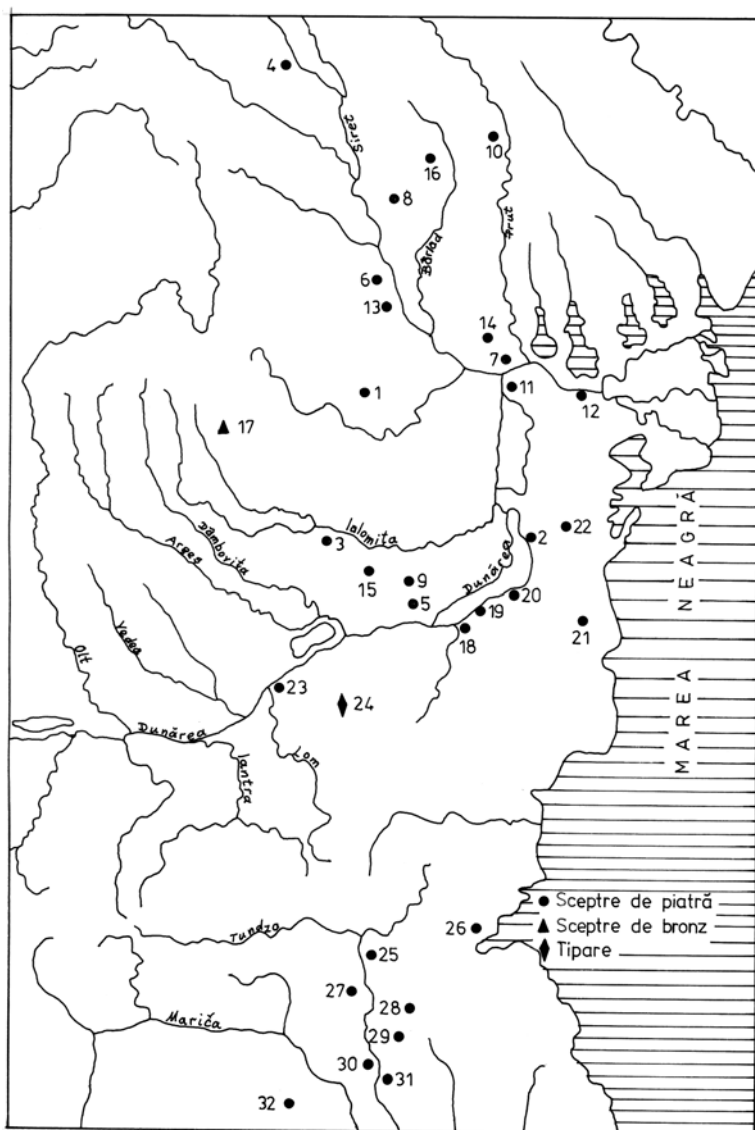

Fig. 7 - Descoperiri de sceptre de piatră, de bronz și tipare pentru sceptre în zona extracarpatică a României, în nord-estul și sud-estul Bulgariei. 1 – Băiești-Aldeni; 2 – Capidava; 3 – Coțofanca; 4 – Davideni; 5 – Dorobanțu; 6 – Mănăstioara-Fitionești; 7 – Galați; 8 – Găiceanca; 9 – Gălățui; 10 – Huși; 11 – Măcin; 12 – Parcheș; 13 – Țepu; 14 – Vânători; 15 – Vlădiceasca; 16 – Voinești; 17 – Drajna de Jos; 18 – Dervent (?); 19 – Satu Nou; 20 – Rasova; 21 – Lanurile; 22 – Pantelimon de Sus; 23 – Ruse; 24 – Pobit Kamāk (= Dikili Tasch); 25 – Ljulin; 26 – Meden Rudnik; 27 – Drama; 28 – Kubadin; 29 – Željazkovo-Momina Cărkva; 30 – Malomirovo; 31 – Elhovo; 32 – Haskovo (1-16 – *apud* ȘERBĂNESCU 1993; 23-32 – *apud* LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999).

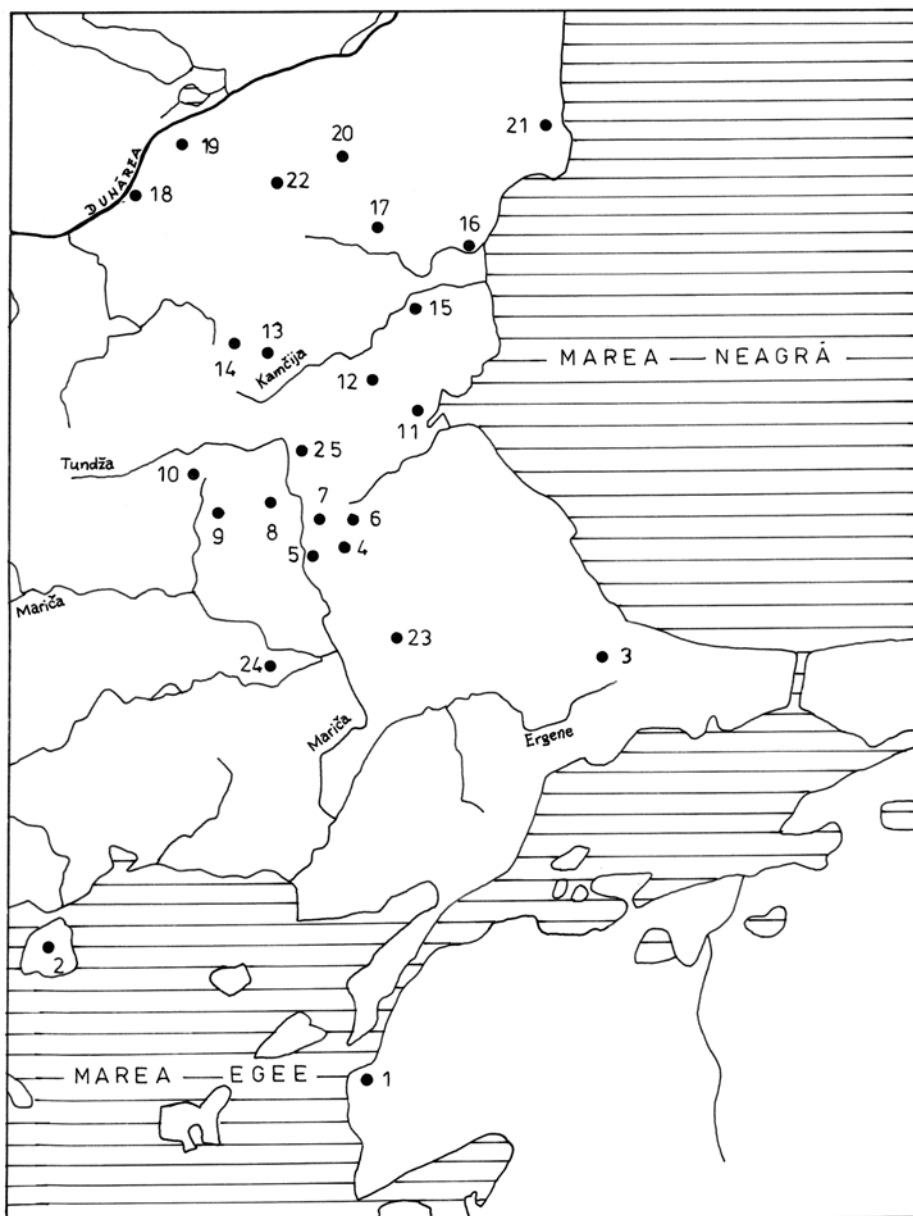

Fig. 8 - Descoperiri din Bronzul târziu aflate în legătură cu complexul cultural Sabatinovka - Noua - Coslogeni (selectiv): 1 - Troja; 2 - Kastrî; 3 - Safaalan; 4 - Željaskovo-Momina Cărkva; 5 - Malomirovo; 6 - Kubadin; 7 - Popovo; 8 - Drama; 9 - Goljama Detelina; 10 - Asenovek; 11 - Meden Rudnik; 12 - între Ruen și Jabalčevo; 13 - Šumen; 14 - Vasil Levski; 15 - Sava-Zonevo; 16 - Varna; 17 - Jagnilo; 18 - Ruse; 19 - Mălak Preslavec; 20 - Orljak; 21 - Durankulak; 22 - Pobit Kamăk (= Dikili Tasch); 23 - Elhovo; 24 - Ljulin (1-21 - *apud* LICHARDUS, ILIEV, CHRISTOV 1999).

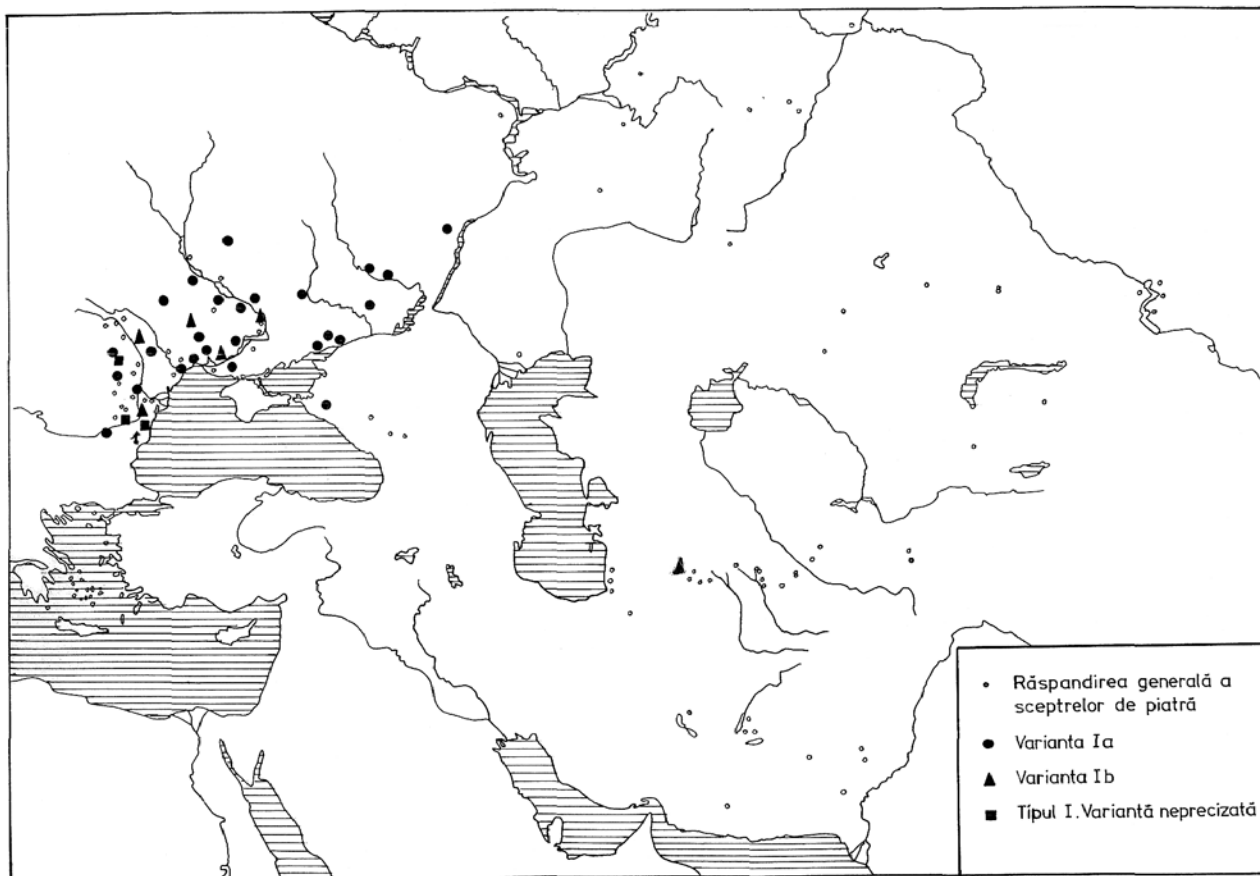

Fig. 9 - Răspândirea sceptrelor de piatră de tipul I (*apud* BOROFFKA, SAVA 1998).

Descoperiri noi: 1 – Lanurile.

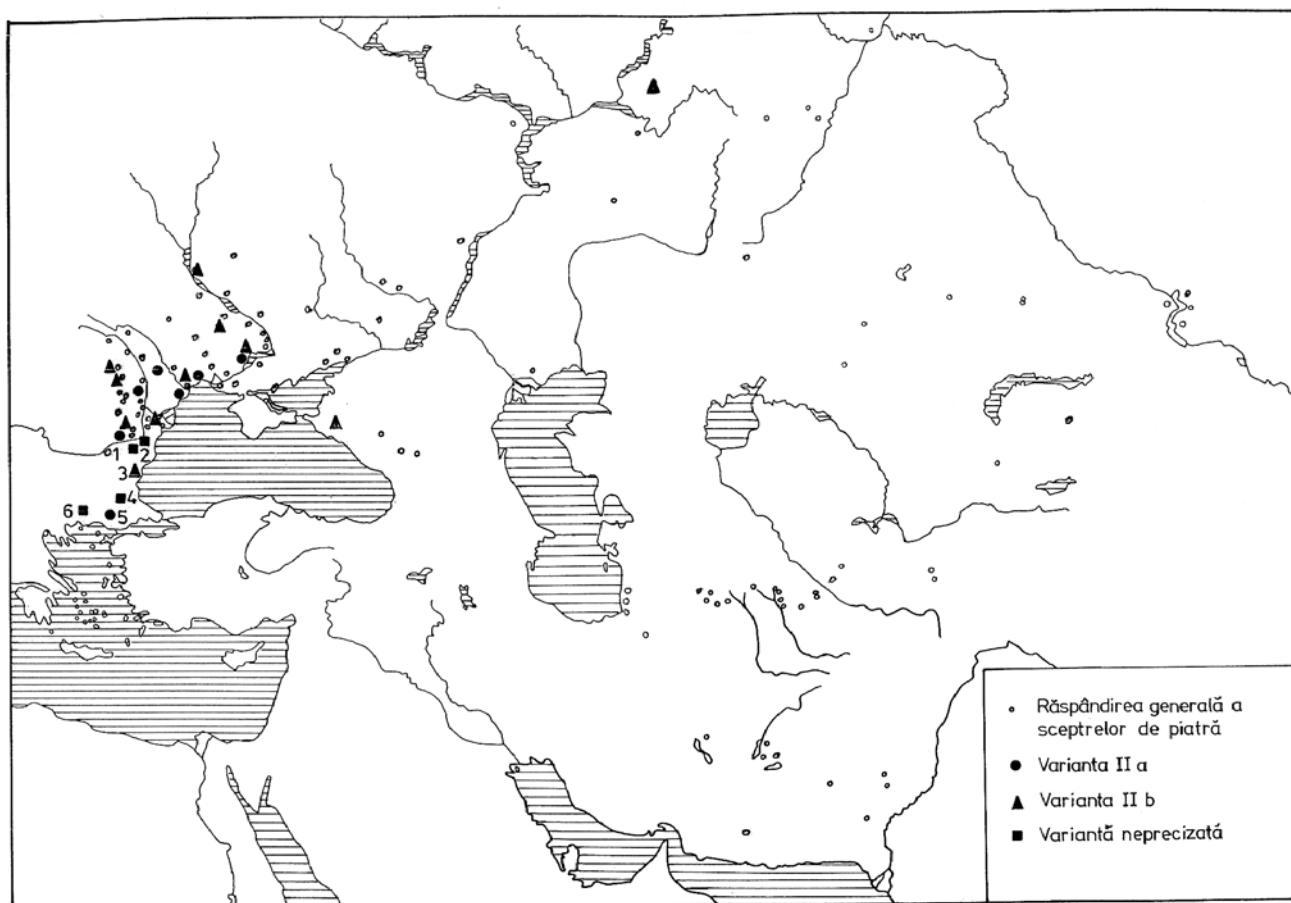

Fig. 10 - Răspândirea sceptrelor de piatră de tipul II (*apud* BOROFFKA, SAVA 1998).
Descoperiri noi: 1 – Satu Nou; 2 – Rasova; 3 – Meden Rudnik; 4 – Kubadin; 5 – Elhovo; 6 – Haskovo.

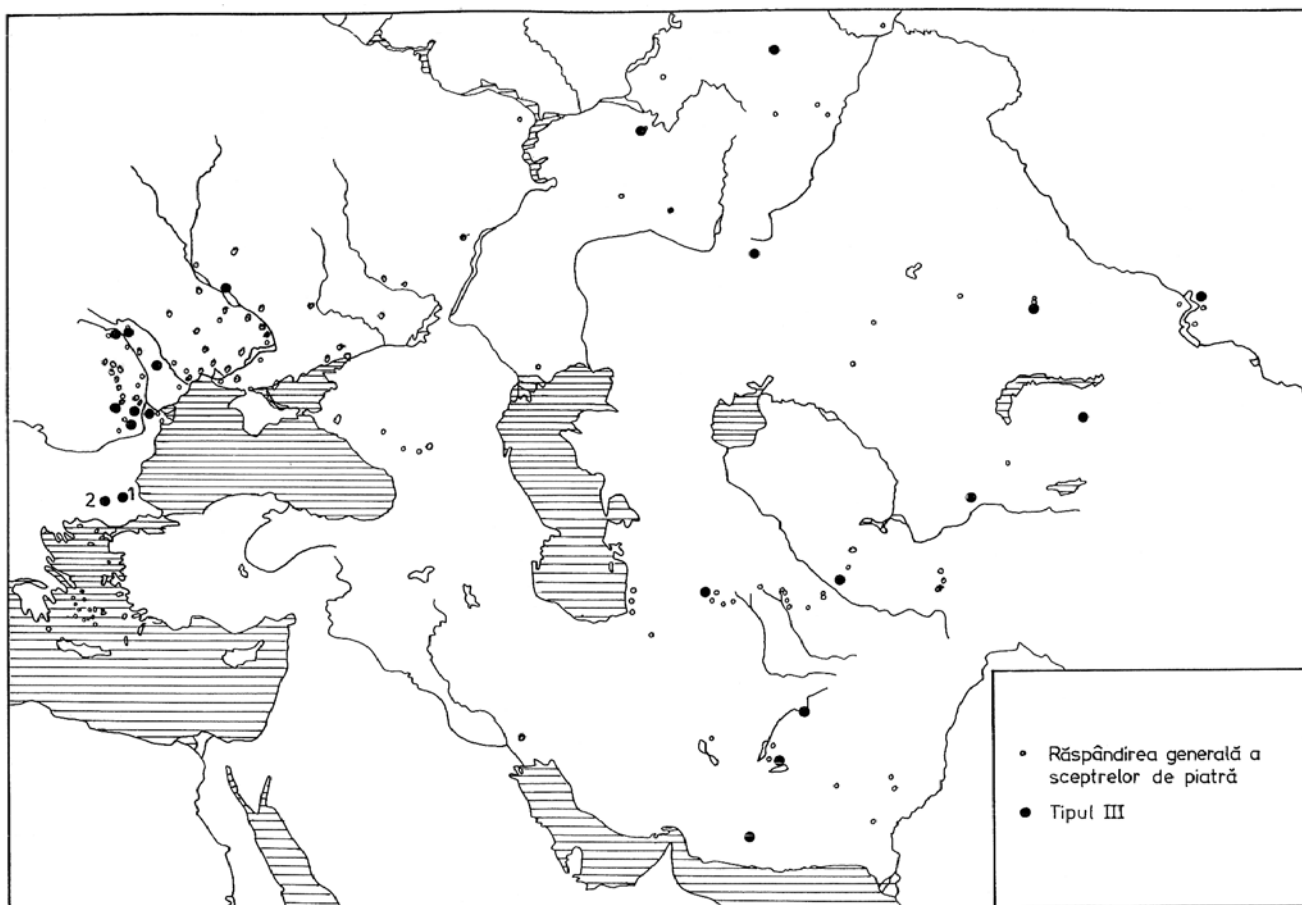

Fig. 11 - Răspândirea sceptrelor de piatră de tipul III (*apud* BOROFFKA, SAVA, 1998).
 Descoperiri noi: 1 – Želiazkovo-Momina Cărkva; 2 – Malomirovo.

SCEPTRES EN PIERRE INEDITS DU DEPARTEMENT DE CONSTANTZA ET QUELQUES REMARQUES CONCERNANT LES LIAISONS ENTRE LA ZONE OUEST-PONTIQUE ET L'ESPACE EGEEN A L'EPOQUE DU BRONZE TARDIF

Résumé

L'auteur présente quatre sceptres en pierre inédits du Bronze tardif.

1. LANURILE (comm. de Mereni).

Sceptre fragmentaire avec le corps approximativement tronconique, cassé du temps jadis à ses deux extrémités. Au niveau de la partie supérieure, on observe un petit évasement qui pourrait suggérer le bout de la pièce en tant qu'une tête épaisse ou un bouton. Toujours sur la partie supérieure, il y a quatre boutons disposés en forme de croix. La surface du sceptre était parfaitement ciselée par polissage.

2. PANTELIMONUL DE SUS – „Moară” (comm. de Pantelimon).

Sceptre ayant la nuque en forme de lentille bombée, arrondie, le cou à profil concave, l'épaule épaisse et le corps brusquement élargi vers le pic, tout en suggérant un bec d'oiseau (vautour? aigle?) stylisé.

3. RASOVA – „Malul Roșu” (comm. de Rasova).

Sceptre fragmentaire, cassé du temps jadis à ses deux extrémités; le corps en est quasi cylindrique, avec un petit évasement vers la partie inférieure. La nuque du sceptre, ayant la forme d'une lentille bombée ou de champignon, habituelle pour de tels type de pièces, manque depuis très longtemps. La surface en est parfaitement ciselée par polissage.

4. SATU NOU – „Valea lui Voicu” (comm. d'Oltina).

Sceptre fragmentaire, cassé du temps jadis, ayant, selon toutes les probabilités, ou cylindrique. La nuque, en forme de bulbe semiglobulaire (tel un champignon), en est séparée du corps proprement – dit de la pièce. La surface en est parfaitement ciselée par polissage.

*
* *

Pour l'encadrement du point de vue typologique des sceptres de Lanurile, Rasova – „Malul Roșu” et Satu Nou – „Valea lui Voicu”, l'auteur se sert de la typologie élaborée par BOROFFKA-SAVA 1998. Conformément à celle-ci, le sceptre de Lanurile appartient au type I, sans pouvoir à en établir aussi la variante (I a ou bien I b). L'état fragmentaire des sceptres de Rasova et Satu Nou rend difficile leur encadrement typologique. Ils semblent appartenir au type II ou III. Quant à l'exemplaire de Satu Nou, les analogies les plus claires se rapportent aux sceptres découverts à Elhovo – „Lozjata” et Haskovo (SE de la Bulgarie), qui appartiennent au type III. Les types I et II se retrouvent dans la zone ouest de la grande aire de dispersion des sceptres en pierre. On rencontre le type III dans toute l'aire de dispersion des sceptres, avec une plus grande concentration dans la zone NO de la Mer Noire et dans l'Asie Centrale, situation qui est due au stade des recherches et de la publication de ces sceptres.

Les sceptres des types mentionnés se sont répandus dans plusieurs cultures du Bronze moyen et tardif ainsi qu'au début de l'époque du Fer. Sur le territoire de la Roumanie, quand on a pu établir le contexte de leur découverte, on a constaté qu'ils avaient apparus dans les cultures Monteoru (la période tardive), Noua et Coslogeni.

Les sceptres de Rasova et Satu Nou peuvent être attribués sans réserve à la culture Coslogeni, étant donné que, dans les deux sites, on a découvert, parmi d'autres, des matériels spécifiques à la culture mentionnée. Le sceptre de Lanurile appartient, très probablement, toujours à la culture Coslogeni, bien qu'il n'y ait, jusqu'à présent, aucune information concernant le lieu et le contexte de cette découverte.

L'auteur se réfère aussi, brièvement, aux découvertes de sceptres du même type du NE et du SE de la Bulgarie, considérés par la plupart des chercheurs, des témoignages de la pénétration des influences nord – et ouest – pontiques dans ces zones, notamment de l'aire du complexe culturel Sabatinovka – Noua – Coslogeni. On a remarqué la présence de certaines découvertes du type Coslogeni dans de nombreux sites du NE de la Bulgarie, qui reflètent les rapports existants entre cette région et le complexe culturel mentionné.

Le sceptre de Pantelimonul de Sus représente une unicité. Les pièces rapprochées en quelque sorte comme forme, en pierre ou en bronze, sont rares et répandues sur une vaste aire. L'auteur mentionne un exemplaire bien semblable découvert dans l'épave d'Uluburun (Turquie).

Certains spécialistes considèrent que ce sceptre est originaire de l'Europe de SE, éventuellement de la Péninsule Balkanique, représentant une preuve des relations entre les régions nord-balkaniques et le monde égéen/est-méditerranéen. Le sceptre en discussion n'appartenait pas à la marchandise commercialisée; il représentait, comme toutes les pièces de ce type, un signe du pouvoir et du prestige de celui qui le détenait. Selon l'hypothèse de C. Pulak, que A. László considère plausible, le sceptre en pierre de l'épave d'Uluburun aurait appartenu à un mercenaire originaire d'une région avoisinée au nord de la Grèce.

Le rapprochement typologique entre le sceptre de Pantelimonul de Sus et celui d'Uluburun se limite à la partie supérieure des deux pièces, car l'exemplaire de Pantelimon a l'extrémité inférieure épaisse tandis que celui d'Uluburun a l'extrémité inférieure en spirale. On y mentionne aussi d'autres pièces qui ont servi d'analogies pour le sceptre d'Uluburun: les sceptres en bronze de Draşna de Jos (départ. de Prahova – Roumanie) et Lozova (République de Moldavie), les moules en pierre pour couler des sceptres de Pobit Kamăk (Bulgarie) et le sceptre en pierre de Ljulin.

L'apparition singulière du sceptre d'Uluburun, des pièces de Ljulin et Pantelimonul de Sus ou bien des sceptres en bronze et des moules pour de telles pièces dans l'aire carpatobalkanique prouve l'existence des relations entre la partie orientale de la Mer Méditerranée, la Mer Égée et les régions carpatobalkaniques ou nord-pontiques. Les relations mentionnées se rapportent d'une part à certains aspects de l'impact récent de la civilisation égéenne/micénienne sur les régions circumpontiques et est-européennes et, d'autre part, aux formes de manifestation et aux conséquences de la pénétration des communautés/des

influences du complexe culturel Sabatinovka – Noua – Coslogeni dans la Bulgarie de SE et même plus loin en Grèce et dans la zone de la Mer Egée. Le SE de la Roumanie – y inclusiv la Dobroudja, le NE et le SE, de la Bulgarie, jusque vers le littoral ouest-pontique, ont eu le rôle de passage culturel, permettant l'accès et la circulation de certaines communautés et/ou de certains objets, entre lesquels les sceptres en pierre d'origine nord-pontiques.

Tous les quatre sceptres présentés ont été travaillés en roches qui se trouvent dans différentes zones de la Dobroudja ou, unes d'entre elles, même dans les alluvions du Danube.

Bien que le sceptre de Pantelimonul de Sus représente une découverte isolée, sans un certain contexte archéologique, l'auteur considère qu'il pourrait être attribué toujours à la culture Coslogeni, présente dans une zone relativement proche (la localité Grădina, départ. de Constantza). Le sceptre en discussion, ainsi que les exemplaires d'Uluburun et Ljulin, suggère, par les analogies existantes, le phénomène de l'imitation en pierre de certaines pièces en métal, sans que acela représente une contemporanéité obligatoire des deux catégories d'objets.